

Opus arhitekta Josepha Hasslingerja (1807–1845)

Polona Vidmar

Prof. dr. Polona Vidmar, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor,
polona.vidmar@um.si, ORCID ID: 0009-0007-8557-5426

Izvleček

Opus arhitekta Josepha Hasslingerja (1807–1845)

1.01 Izvirni znanstveni članek

V prispevku je predstavljena prva celovita obravnava opusa arhitekta Josepha Hasslingerja, čigar dela so ohranjena v Sloveniji, Avstriji in Ukrajini. Dosedanje poznavanje Hasslingerjevega opusa je revidirano in dopolnjeno na podlagi vloge za profesuro na šoli za arhitekturo dunajske akademije upodablajočih umetnosti iz leta 1842, poznejša dela so proučena na podlagi ohranjenih načrtov in omemb v sočasnih pisnih virih. Izpostavljeni so vplivi profesorja Pietra Nobila ter italijanskih renesančnih palač in sodobnih Münchenskih stavb, ki jih je Hasslinger proučeval med študijskim potovanjem. Med najpomembnejšimi naročniki načrtov za cerkve, javne stavbe za reprezentativne, upravne, zdravstvene in zdraviliške namene ter za stanovanjske stavbe so bili štajerski deželni stanovi, plemstvo ter graški in mariborski meščani.

Ključne besede: Joseph Hasslinger, Pietro Nobile, klasicistična arhitektura, arhitektura zgodnjega historizma, arhitektura 19. stoletja, Gradec, Rogaška Slatina, Maribor

Abstract

The Oeuvre of Architect Joseph Hasslinger (1807–1845)

1.01 Original scientific article

This article is the first comprehensive study of the oeuvre of the architect Joseph Hasslinger, whose works are preserved in Slovenia, Austria and Ukraine. Previous knowledge of Hasslinger's work is revised and supplemented on the basis of his application for a professorship at the School of Architecture of the Vienna Academy of Fine Arts from 1842, and his later works are studied on the basis of preserved plans and references in contemporary written sources. The influence on Hasslinger's work of Professor Pietro Nobile as well as the Italian Renaissance palaces and Munich contemporary buildings that Hasslinger studied during his study trip are highlighted. Among the most important clients of plans for churches, public buildings for representative, administrative, medical and health resort purposes as well as residential buildings were the provincial estates of Styria, the nobility and the bourgeoisie of Graz and Maribor.

Keywords: Joseph Hasslinger, Pietro Nobile, classicist architecture, early historicist architecture, 19th century architecture, Graz, Rogaška Slatina, Maribor

Opus arhitekta Josepha Hasslingerja (1807–1845)

Dela arhitekta Josepha Hasslingerja (tudi Josef Haßlinger; 1807–1845) še niso bila celovito proučena, tudi kot posledica dejstva, da so bila zgrajena v različnih historičnih deželah nekdanjega Avstrijskega cesarstva. Po dosedanjih ugotovitvah sta bili na območju avstrijske Štajerske po Hasslingerjevih načrtih zgrajeni večstanovanjska najemniška hiša za investitorja Christopha Keesa v Gradcu in župnijska cerkev sv. Florijana v Eggersdoru pri Gradcu, medtem ko naj bi cerkev sv. Matije (in sv. Emerencije oziroma sv. Heme) v zdravilišču Gleichenberg (od leta 1926 Bad Gleichenberg) načrtoval v sodelovanju z Johannom Neuwerthom.¹ Za palačo guvernerja Galicije v Lvovu v sedanji Ukrajini naj bi Hasslinger pripravil izvedbene načrte po idejni zasnovi Pietra Nobila.² V slovenski strokovni literaturi je znan zlasti kot projektant pokritega sprehajališča v Rogaški Slatini, avtor načrtov za mariborski hiši Carla Gerdesa in Matthiasa Zirngasta³ ter načrtov za neuresničeno gradnjo redemptoristične cerkve v Mariboru.⁴ Igor Sapač je zapisal, da je Hasslinger kakovostno zaznamoval arhitekturo v štiridesetih letih 19. stoletja na slovenskem Štajerskem; ob že navedenih stavbah je Hasslingerju pripisal tudi načrte za drugi Zdraviliški dom, hotel s kopališčem Dom Styria in pogojno Strossmayerjev dom v Rogaški Slatini.⁵ Saša Žafran je potrdila Hasslingerjevo avtorstvo drugega Zdraviliškega doma s signiranim načrtom kleti in omembami v sočasnem časopisju, Dom Styria in Strossmayerjev dom pa mu je pripisala na podlagi slogovnih primerjav z drugim Zdraviliškim domom.⁶

V prispevku je védenje o Hasslingerjevem opusu revidirano in dopolnjeno na podlagi Hasslingerjeve vloge za profesorsko mesto na šoli za arhitekturo dunajske akademije upodablajočih umetnosti, ki jo je poslal 9. junija 1842 in jo je svet akademije obravnaval 10. novembra istega leta.⁷ V sejnem zapisniku je povzeta Hasslingerjeva vloga, iz katere je razvidno, da je arhitekt pred 9. junijem 1842 pripravil načrte za župnijsko cerkev v Eggersdoru pri Gradcu za 1200 vernikov, župnijsko cerkev v Sv. Križu pri Rogatcu za 1200 vernikov,⁸ cerkev za slovensko prebivalstvo Maribora za 1200 vernikov,⁹ novo marmorno stopnišče k romarski cerkvi Mariazell, stavbo za poučevanje anatomije v Gradcu, carinski urad v Fürstenfeldu, veliko psihiatrično bolnišnico za 200 bolnikov v Gradcu, paviljon za obisk cesarskega para v Gradcu, rezidenco za guvernerja v Lvovu, novo dekoracijo za poletno

¹ Hilzensauer et al., *Die Kunstdenkmäler*, 73–75; Allmer, *Pfarrkirche St. Florian*, 8; Kurdiowsky, "Teacher at the Academy," 116, 118; Krenn, *Die Oststeiermark*, 81, 107; Riegler, *150 Jahre Curort*, 146.

² Purchla, "Die Einflüsse Wiens," 32–33; prim. Kurdiowsky, "Teacher at the Academy," 116.

³ Za pravilno identifikacijo naročnika Othmarja Reiserja gl. nadaljevanje prispevka.

⁴ O pokritem sprehajališču gl. Stopar, "Rogaška Slatina," 72–74; Režek, *Rogaška Slatina*, 103–04; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 62–63; Sapač, "Zdravilišča," 192; Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 600; Bratuša, "Urbanistični razvoj," 5, 7–8, 145–46; Žafran, "Arhitektura Zdravilišča," 28–35. O mariborskih hišah in načrtu za redemptoristično cerkev Premrov, "Arhitektura devetnajstega stoletja," 351; Curk, "Oris 12 najpomembnejših," 202–04; Curk in Premzl, *Mariborske vedute*, 84–85, 179, 185; Lazarini, "Najpomembnejši arhitekti," 682; Lazarini, "Große Brandis," 180–01; Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 522–23; Vidmar, "The Palais of Hermann," 153–55; Vidmar, *Umetnostna galerija*, 32–39; Vidmar, "Klasicistična arhitektura," 32–35.

⁵ Sapač, "Prezrto stoletje," 39.

⁶ Žafran, "Arhitektura Zdravilišča," 46–49.

⁷ Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste Wien (AT UAAbKW), Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 10–20; Schoeller, *Pietro Nobile*, 60–61.

⁸ Navedba cerkve sv. Križa pri Rogatcu se nanaša na cerkev sv. Križa v Rogaški Slatini.

⁹ Katharina Schoeller je pridevnik *windisch* prevedla v srbski in številko 1200 zamenjala za 120, iz česar lahko napačno sklepamo, da je Hasslinger v Mariboru načrtoval pravoslavno cerkev za 120 vernikov oziroma približno 20 družin, ki jih takrat v Mariboru še ni bilo. Prim. Schoeller, *Pietro Nobile*, 60.

rezidenco vojvodinje Berryjske v Brunnseeju, kapelo v bizantinskem slogu za štajerskega guvernerja grofa Wickenburga v zdravilišču Gleichenberg, urbanistični načrt z zdraviliško stavbo, kopalno-stanovanjsko stavbo in pokritim sprehajališčem po naročilu štajerskih deželnih stanov (v Rogaški Slatini) ter številne fasade za javne in zasebne stavbe.¹⁰ Načrti v vlogi za profesuro niso navedeni kronološko, po naročnikih ali namembnosti stavb, kakor je prikazano v nadaljevanju, pa tudi niso bili vsi realizirani. Stavbe, ki jih je Hasslinger načrtoval po 9. juniju 1842 in pred prezgodnjo smrtjo zaradi tuberkuloze 23. oktobra 1845 v Gradcu,¹¹ so v prispevku proučene na podlagi ohranjenih načrtov in omemb v literaturi.

Študij in potovanje po Italiji

Na Dunaju rojeni Joseph Hasslinger, ki je med letoma 1822/1823 in 1829/1830 študiral na šoli za arhitekturo dunajske akademije upodablajočih umetnosti, je bil med najljubšimi študenti tedanjega ravnatelja, klasicističnega arhitekta Pietra Nobile (tudi Peter von Nobile; 1774–1854).¹² Med študijem je leta 1824 osvojil zlato Gundlovo nagrado za arhitekturno risbo in srebrno Gundlovo nagrado za matematiko ter leta 1828 Hagenmüllerjevo nagrado za projekt cerkve za 3000 vernikov.¹³ Leta 1829 je Hasslinger za projekt sodišča z zapori osvojil zlato medaljo oziroma dvorno nagrado (*Hofpreis*), ki so jo podeljevali vsaka tri leta in je bila pogoj za kandidaturo za triletno štipendijo v Rimu (*Romstipendium*).¹⁴ Med letoma 1829 in 1832 je Hasslinger dokončal tudi študij na dunajski politehniki, s katerim je med drugim pridobil znanja iz praktične geometrije, načrtovanja strojev, krajinske arhitekture in načrtovanja arhitekturnih in hidravličnih projektov.¹⁵

Hasslinger je od 29. avgusta 1832 kot zaprisežen neplačan praktikant in od 3. junija 1835 kot zaprisežen diurnist sodeloval pri projektih dvornega stavbnega sveta (*Hofbaurat*),¹⁶ ki ga je med letoma 1818 in 1850 vodil Pietro Nobile. Iz tega obdobja je ohranjena in z 18. avgustom 1834 datirana mapa z enajstimi alternativnimi osnutki za klasicistično novogradnjo katedrale v Esztergomu, na katerih je Pietro Nobile naveden kot projektant, podpisali pa so jih tudi njegovi nekdanji študentje.¹⁷ Nerealizirani načrti, po katerih je bila predvidena centralna stavba s kupolo, na nekaterih načrtih dopolnjena z zvonikoma in portikom, so bili najbrž namenjeni pripravi stroškovnika in odločitvi naročnika, saj je pod vsakim pročeljem naveden predvideni strošek gradnje. Hasslinger je signiral štiri načrte pročelja (št. 1, 2, 3 in 6) ter sprednje in stranske narise zvonikov za osnutke št. 4, 7, 9

¹⁰ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 14–5; prim. Schoeller, *Pietro Nobile*, 60–61.

¹¹ Diözesanarchiv Graz-Seckau, Graz – St. Leonhard, Mrliška knjiga VI, 1833–1854, pag. 191.

¹² Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116.

¹³ Cerkev je morala imeti zakristijo, prezbiterij in zvonik. Projektirana je morala biti na dvignjenem terenu in obdana s portikom in kolonado, v notranjščini pa je morala imeti 16 stebrov in samo en oltar; gl. Schoeller, *Pietro Nobile*, 77, 86.

¹⁴ Schoeller, *Pietro Nobile*, 39, 68–73, 95–99; Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116.

¹⁵ Za predmete, ki jih je Hasslinger absolviriral na politehniki, gl. Schoeller, *Pietro Nobile*, 306.

¹⁶ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 14; prim. Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116.

¹⁷ Albertina Museum, Wien, Architektursammlung, Mappe 92, Umschlag 25.

in 10, katerih fasade so narisali njegovi kolegi.¹⁸ Osnutka št. 1 (329.420 goldinarjev) in 2 (328.427 goldinarjev) sta skoraj enaka in v spodnjem delu členjena s korintskimi pilastri, nad ogredjem in konzolnim zidcem pa se ob straneh termskega okna na prvem pojavljata bifori in na drugem trifori. V trikotnem zaključku prvega osnutka je bogatejši figuralni relief, celopostavne figure na podstavkih med pilastri pa bi bile enake.¹⁹ Na osnutku št. 3 (327.899 goldinarjev) je spodnji del pročelja členjen s korintskimi pilastri, nad ogredjem in konzolnim zidcem pa bi bile tri polovične rozete, okrašene s palmetnimi ornamentami in tremi svetniškimi figurami. Ob straneh sta bila predvidena urna stolpiča s svetniško figuro na vrhu, tambur pa bi bil členjen s korintskimi pilastri in okrašen s palmetami. V nekoliko bogatejšem osnutku št. 6 (340.452 goldinarjev) je bil predviden plitev portik s štirimi korintskimi stebri na sredini ter po tremi korintskimi pilastri na straneh, med katerimi bi bile štiri celopostavne svetniške figure na podstavkih. Nad ogredjem in konzolnim zidcem bi bile velika polovična rozeta na sredini in dve manjši in celi na straneh. V trikotnem zaključku bi bil medaljon z reliefom cerkvenega zavetnika, ki bi ga na straneh pročelja spremljala segmentna loka z uro in svetniško figuro na vrhu. Tambur bi bil tudi v tem primeru členjen s korintskimi pilastri in okrašen s palmetami.

22. aprila 1834 je Hasslinger zaprosil za rimsko štipendijo, ki so jo morali odobriti svet akademije, kancler Metternich in cesar in je znesla 800 goldinarjev letno ter 800 goldinarjev za potovanje v Rim in vrnitev.²⁰ 5. septembra 1835 je prispel v Rim, od koder bi moral vsak semester pošiljati poročila in risbe, vendar so na akademiji šele maja 1837 prejeli 36 risb palače Farnese in 12 študij beneških palač in cerkva.²¹ Med bivanjem v Rimu je po lastnih navedbah vsak dan risal palačo Farnese, sodeloval pa je tudi na umetnostni razstavi, ki jo je leta 1837 organiziral veleposlanik Rudolf grof Lützov in na kateri so njegova dela požela veliko odobravanja.²² Izmeril in narisal je številne firenške palače in dekoracije notranjščin, obiskal Piso, Lucco in Livorno ter po Metternichovem naročilu natančno proučil kamnolom marmorja v Carrari, velikost blokov in cene posameznih vrst ter mu o tem poslal detajlno poročilo, nakupil pa je tudi zbirko vzorcev marmorja, ki jih je Pietro Nobile potreboval za poučevanje na šoli za arhitekturo dunajske akademije upodablajočih umetnosti.²³ V Italiji je bil še februarja 1838, ko je zaprosil za šestmesečno podaljšanje, da bi lahko med vrnitvijo obiskal Bologno, Parmo in Milano.²⁴ Obiskal je tudi Benetke, Neapelj, Pompeje, Genovo, Verono, Vicenzo, Padovo in za razliko od prejšnjih dobitnikov štipendije tudi München.²⁵ Po mnenju Richarda Kurdiovskega je Hasslinger v Münchnu proučeval zlasti Klenzejeve klasicistične stavbe na trgu Königsplatz in Gärtnerjeve zgodnjehistoristične stavbe na ulici Ludwigstraße, ki so bile že skoraj končane, ter Gärtnerjevo

¹⁸ Albertina Museum, Wien, Architektursammlung, Mappe 92, Umschlag 25, Nr. 21, AZ 7935, 18. 8. 1834; Albertina Museum, Wien, Architektursammlung, Mappe 92, Umschlag 25, Nr. 22, AZ 7936, 18. 8. 1834; Albertina Museum, Wien, Architektursammlung, Mappe 92, Umschlag 25, Nr. 24, AZ 7939, 18. 8. 1834; Albertina Museum, Wien, Architektursammlung, Mappe 92, Umschlag 25, Nr. 25, AZ 7948, 18. 8. 1834.

¹⁹ Albertina Museum, Wien, Architektursammlung, Mappe 92, Umschlag 25, Nr. 21, AZ 7935, 18. 8. 1834, Pietro Nobile in Joseph Hasslinger: narisa pročelja za novogradnjo katedrale v Esztergomu.

²⁰ AT UAAbKW, Verwaltungsakt (VA) 1834, Nr. 303b, 5. 5. 1834; AT UAAbKW, VA 1835, Nr. 207, 22. 3. 1835.

²¹ Schoeller, *Pietro Nobile*, 97.

²² AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 12–13; Schoeller, *Pietro Nobile*, 60.

²³ AT UAAbKW, VA 1838, Nr. 90, 5. 3. 1838; Schoeller, *Pietro Nobile*, 60.

²⁴ Schoeller, *Pietro Nobile*, 97.

²⁵ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 13–14; Schoeller, *Pietro Nobile*, 60.

neorenesančno *Feldherrnhalle*, ki je bila v fazi načrtovanja.²⁶ Študije, ki so nastale med potovanjem, so postavili na ogled in v presojo akademskega sveta. Prejel je pohvale in spričevalo, o delavnosti med potovanjem pa priča tudi podatek, da so mu po ogledu vrnili 39 načrtov, štiri portfolie s 138 risbami in 16 knjig s 678 skicami.²⁷

Palača za guvernerja Galicije v Lvovu

Po vrnitvi s študijskega potovanja je odlično izobražen in razgledan arhitekt dobil začasno delovno mesto na galicijski stavbni direkciji v Lvovu (nem. Lemberg, ukr. Lviv) z letno plačo 550 goldinarjev.²⁸ Edino doslej znano Hasslingerjevo delo v Lvovu je palača za guvernerja Galicije, pri kateri se poraja vprašanje o Hasslingerjevem in Nobilevem deležu. Jacek Purchla je zapisal, da so pri gradnji prestižne guvernerske palače v Lvovu zaobšli galicijsko stavbno direkcijo ter palačo zasnovali pod vodstvom dvornega stavbnega svetnika Pietra Nobila na Dunaju, izvedbene načrte pa je v Gradcu izrisal uradni inženir štajerske deželne stavbne direkcije Joseph Hasslinger.²⁹ Čeprav mi načrti za guvernersko palačo niso znani, menim, da so bili Hasslingerjevo samostojno delo.³⁰ V vlogi za profesuro na dunajski univerzi je Hasslinger navedel, da je začel načrte za palačo pripravljati na Dunaju pod vodstvom dvornega stavbnega svetnika in ravnatelja Pietra Nobila, dokončal pa jih je pozneje in zanje prejel velikodušno denarno nagrado in pisno pohvalo dvornega stavbnega sveta.³¹ Nobilevega deleža pri projektiranju ni omenil, česar si zagotovo ne bi privoščil, če bi bil Nobile res avtor idejnih načrtov, saj je bil slednji med člani komisije za zasedbo profesorskega mesta.

Dolgo pročelje monumentalne dvonadstropne guvernerske palače na ulici Wynnyczenka 14–16 v Lvovu je členjeno s tremi plitvimi rizaliti, opremljenimi z balkonom v prvem nadstropju in trikotnim zaključkom nad visokim arhitravom. Po prezidavah so na rizaliti kolosalni pilastri s toskanskimi kapiteli, vendar je na fotografiji Josepha Ederja iz let med 1860 in 1870 razvidno, da so imeli pilastri prvotno jonske kapitele (sl. 1).³² Pritličje je bilo nad talnim zidcem samo na rizaliti opremljeno s pasovi rustike, sicer so bile stene gladke. Pritličje je od prvega nadstropja ločeval profiliran zidec, pravokotna okna pritličja in prvega nadstropja so bila spodaj okrašena s pravokotnimi reliefnimi polji. Samo okna prvega nadstropja so imela ravne nadstreške. Na kamnitih konzolah sloneči balkoni

²⁶ Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116. O odnosu kralja Ludvika I. Bavarskega ter arhitektov Lea von Klenzeja in Friedricha von Gärtnerja do klasicizma in zgodnjehistorističnega *Rundbogenstila* pri gradnji monumentalnih stavb na Münchenski ulici Ludwigsstraße gl. Pfäfflin, "Die Ludwigsstraße," 154–73. Gärtner je pri uveljavljanju *Rundbogenstila* sledil leta 1828 izdanemu spisu »V katerem slogu naj gradimo?«, v katerem je karlsruhejski arhitekt Heinrich Hübsch propagiral *Rundbogenstil*, ki ga je imenoval tudi novogrški in predgotški in naj bi najbolj ustrezal zahtevam po smotrni, trajni, cenovno ugodni arhitekturi z dobro konstrukcijo in zgrajeni iz srednjeevropski klimi primernih materialov; gl. Hübsch, *In welchem Style*, 2, 4, 8, 34.

²⁷ AT UAAbKW, VA 1840, Nr. 112, 1. 6. 1840.

²⁸ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 14; Schoeller, *Pietro Nobile*, 60; Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116.

²⁹ Purchla, "Die Einflüsse Wiens," 33. O povezavah Pietra Nobila z Lvovom prim. Prokopovych, *Habsburg Lemberg*, 138.

³⁰ Načrti še niso bili objavljeni, zaradi vojne v Ukrajini pa ni bilo mogoče preveriti, ali so morda ohranjeni v Lvovu.

³¹ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 12, 14; prim. Schoeller, *Pietro Nobile*, 60.

³² O fotografu Ederju gl. Kotłobułatowa, *Lwów na fotografii*, 301.

1. Joseph Hasslinger: Palača guvernerja Galicije, Lvov, fotografija Josepha Ederja iz let med 1860 in 1870
(vir: Kottobulatowa, Lwów na fotografii, 301)

so imeli litoželezne ograje s preprosto geometrijsko in vegetabilno ornamentiko. Samo srednji in levi stranski rizalit sta bila na vrhu obogatena z vegetabilnim kamnitim okrasjem ter v timpanonu z grbom in cesarskim orlom.

Zaposlitev na štajerski deželni stavbni direkciji

24. avgusta 1840 se je Hasslinger zaposlil kot uradni inženir na štajerski deželni stavbni direkciji z letno plačo 900 goldinarjev ter v naslednjih letih z nazivom *Amts-Ingenieur* tudi podpisoval načrte.³³ Uslužbenci direkcije, ki je imela sedež v graškem gradu, so bili zadolženi za ekonomično izvajanje gradenj, nadzor nad njimi in vzdrževanje vseh zgradb, ki so bile zgrajene z javnimi sredstvi, številne načrte pa so narisali tudi sami.³⁴ Na deželni stavbni direkciji je Joseph Hasslinger v času direktorja Georga pl. Frasta prevzel mesto uradnega inženirja Vincenza Artnerja.³⁵ Sočasno s Hasslingerjem je imel naziv uradnega inženirja tudi Emanuel pl. Planner, Johann Neuwerth je bil v tem obdobju inšpektor za civilne gradnje, leta 1846 pa je zasedel direktorsko mesto.³⁶ Da je bil Hasslinger z delom

³³ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 12, 14.

³⁴ Prim. Semlič Rajh, "Delovanje okrožnih uradov," 11; Kemperl, "Celjski in mariborski," 19–20.

³⁵ *Schematismus des Herzogthumes* (1840), 44. O Artnerju, ki je bil pred nastopom službe v Gradcu okrožni inženir mariborskega okrožja, in njegovih gradnjah gl. Kemperl, "Celjski in mariborski," 26–27.

³⁶ *Handbuch des Herzogthumes* (1846), 53. Emanuel pl. Planner je bil pred nastopom službe uradnega inženirja okrožni inženir mariborskega okrožja in je v tej vlogi narisal ali pregledal številne načrte za javne stavbe; gl. Kemperl, "Celjski in mariborski," 27.

na deželni stavbni direkciji zadovoljen, sklepamo iz dejstva, da je leta 1843 zavrnil profesuro na dunajski akademiji upodablajočih umetnosti, na katero se je prijavil leto pred tem in za katero ga je predlagal Pietro Nobile.³⁷

Stavb, ki jih je Hasslinger sprojektiral v petih letih zaposlitve na štajerski deželni stavbni direkciji, zaradi neohranjenih podatkov ali načrtov ni mogoče razvrstiti po kronologiji, zato so v nadaljevanju obravnavane po namembnosti: priložnostnemu paviljonu in sakralnim stavbam sledijo javne stavbe za upravne, zdravstvene in zdraviliške namene, tem pa stanovanjske stavbe za plemiške in meščanske naročnike.

Priložnostna arhitektura

V vlogi za profesuro navedeni paviljon za obisk cesarskih veličanstev v Gradcu, ki ga je projektiral in izdelal (verjetno poskrbel za izvedbo lesenega paviljona),³⁸ je nastal v prvem letu Hasslingerjevega bivanja v Gradcu, saj je identičen s paviljonom, postavljenim ob otvoritvi spomenika cesarju Francu I. na trgu Franzensplatz (zdaj Freiheitsplatz), ki je potekala 19. avgusta 1841.³⁹ Po poročilu lokalnega časopisa so prisostvovali cesar Ferdinand I., cesarica Marija Ana in nadvojvodi Janez in Albreht, spomenik sta odkrila deželni guverner Matija Konstantin grof Wickenburg (1794–1880) in deželni glavar Ignac Marija III. grof Attems (1774–1861), mašo pa je daroval sekovski knezoškof Roman Zängerle.⁴⁰ Na trgu so postavili tribune za več tisoč gledalcev, desno in levo od spomenika enako okrašena baldahina za cerkvene dostojanstvenike in gubernij, v njuni bližini z zastavami okrašeni tribuni za predstavnike deželnih stanov in vojske ter na sredini, približno 15 korakov pred spomenikom, bogato okrašen cesarski paviljon.⁴¹ Na tonirani litografiji Eduarda Kaiserja po skici Josefa Rottenbacherja je upodobljen lesen osmerokoten paviljon s kaneliranimi stebri in korintskimi kapiteli, ki so nosili s palmetami in girlandami okrašen arhitrav in z enakima motivoma okrašeno šotorasto streho, ki je v članku opisana kot veličastna kupola.⁴² Na vrhu je bila blazina s krono avstrijskega cesarstva. Na kolorirani litografiji Heinricha Reicherta po risbi, ki jo je prispeval Joseph Kuwasseg, je paviljon enako oblikovan, le da je še jasneje razvidno, da so paviljon postavili pred stanovsko gledališče, ki je bilo po požaru leta 1823 prenovljeno po načrtih Pietra Nobila (sl. 2).⁴³ Upodobitev odkritja obdajajo vinjete s portretom cesarskega para, personifikacijo Štajerske ter vedutami Gradca in Štajerske.

³⁷ Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116. Kot vzrok za zavrnitev je Hasslinger navedel, da se ne želi odreči stalni zaposlitvi, saj je bila na akademiji razpisana samo začasna zaposlitev. Profesuro je zasedel August Sicard von Sicardsburg; gl. Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116.

³⁸ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15.

³⁹ O spomeniku z bronasto plastiko cesarja, ki je delo Pompea Marchesija, gl. Telesko, *Kulturraum Österreich*, 389, 541.

⁴⁰ "Kaiserthum Oesterreich: Grätz," 1.

⁴¹ "Kaiserthum Oesterreich: Grätz," 1.

⁴² Za Kaiserjevo litografijo gl. Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung, Pk 3003, 29, Josef Rottenbacher in Eduard Kaiser: Odkritje spomenika cesarju Francu I. v Gradcu, 1841.

⁴³ Steiermärkisches Landesarchiv (AT StLA), Historische Bildersammlung (HBS), WVII-36-2, Joseph Kuwasseg in Heinrich Reichert: Odkritje spomenika cesarju Francu I. v Gradcu, 19. 8. 1841.

2. Joseph Kuwasseg in Heinrich Reichert: Odkritje spomenika cesarju Francu I. v Gradcu, litografija, 1841
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

3. Joseph Hasslinger in Josef Jähnl: Načrt za kandelabra pri spomeniku cesarju Francu I. v Gradcu, 1845
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

Štiri leta pozneje je Joseph Hasslinger pripravil tudi načrt za kandelabra, ki bi osvetljevala spomenik; izrisal ga je praktikant Josef Jähnl, 23. julija 1845 pa ga je potrdil stavbni inšpektor Johann Neuwerth (sl. 3).⁴⁴ Do vznožja figure segajoča kovinska kandelabra na visokih podstavkih bi na trg vnesla vertikalna poudarka. Načrtovana, na treh nogah stoječa kanelirana stebra sta se z dekoracijo debela in kapitela prilagajala klasicističnim ornamentom na podstavku spomenika. Elegantnih klasicističnih kandelabrov, tudi če sta bila realizirana, ni več, spomenik pa še vedno obdaja dvanajst preprostih kamnitih stebričkov.

Sakralna arhitektura

Z načrti za gradnjo cerkve sv. Matije v zdravilišču Bad Gleichenberg se je Hasslinger začel ukvarjati kmalu po prihodu v Gradec, saj so cerkev začeli graditi leta 1841 in je bila končana leta 1845.⁴⁵ Sredstva za gradnjo je daroval tedanji guverner Štajerske Matija Konstantin grof Wickenburg, ki je leta 1834 položil temeljni kamen za zdravilišče in ustanovil delniško društvo.⁴⁶ Wickenburgova skrb za urbanistični razvoj Bad Gleichenberga in zaupanje deželni stavbni direkciji se odražata v peticiji, ki so jo delničarji leta 1835 naslovili na graški gubernij in zahtevali, da morajo nad novogradnjami v premeru 1900 metrov od Konstantinovega vrelca bdeti gubernijski uradniki, ki so morali poskrbeti, da stavbe ne bi arhitekturno in urbanistično izmaličile kraja.⁴⁷ Posledično sta zdraviliške stavbe v naslednjih dveh desetletjih projektirala inšpektor in poznejši direktor deželne stavbne direkcije Johann Neuwerth ter uradni inženir Joseph Hasslinger.⁴⁸

Pročelje kapele v bizantinskem slogu, kakor je cerkev sv. Matije v vlogi za profesuro opisal Hasslinger,⁴⁹ je obloženo z maltnimi kvadri, ki spominjajo na romansko gradnjo iz pravilnih kamnitih blokov, in členjeno s štirimi vertikalnimi lizenami (sl. 4). Stopnišče pred cerkvijo vodi v grobnico rodbine Wickenburg. Neorenesančni portal obstopata pilastra s kompozitnima kapiteloma, ki nosita profilirano preklado, nad katero je polkrožna luneta, v vogalih okrašena s klasicističnim vegetabilnim okrasjem. Nad luneto je rozeta s krogovičjem, izdelana iz cinka in obdana z medaljonom, okrašenim z zobci, nad njo pa je enakokraki križ. Pročelje zgoraj zaključuje neoromanski ločni friz, nad njim je majhen strešni jezdec. Na severni in južni strani cerkve teče ločni friz samo do lizene,

⁴⁴ AT StLA, HBS, WVII-36a, Joseph Hasslinger in Josef Jähnl: načrt za kandelabra pri spomeniku cesarju Francu I. v Gradcu, 23. 7. 1845.

⁴⁵ Riegler, *150 Jahre Curort*, 146, 149.

⁴⁶ Delniško društvo se je imenovalo *Gleichenberger und Johannisbrunnen Actiens-Verein*. Dežela Štajerska je bila med letoma 1834 in 1864 lastnica 100 delnic (od 1000), ki jih je kupila s prihodki zdravilišča Rogaška Slatina; gl. Riegler, *150 Jahre Curort*, 67–68.

⁴⁷ Citirano po Riegler, *150 Jahre Curort*, 95: »Diese Ansiedlungen können sich aber nur dann zu einem regelmäßigen Ganzen verbinden, wenn vor Beginn der Bauten eine planmäßige Gestaltung des einstigen Ganzen entworfen und jeder neue Bau sowohl hinsichtlich des Platzes, an welchem er geführt, als auch rücksichtlich seiner äußeren Form einer strengen und sachverständigen Beurtheilung unterzogen wird.«

⁴⁸ Rudolf Gustav Puff je leta 1854 zapisal, da so bile v Bad Gleichenbergu po načrtih direktorja Neuwertha in inženirja Hasslingerja zelo hitro zgrajene lepe in trajne stavbe, med njimi vila grofa Wickenburga, kopališča, dvorana z vrelcem, pokrito sprehajališče, hiše za goste in zasebne vile. Puff ni navedel, katere stavbe so bile zgrajene po Neuwerthovih in katere po Hasslingerjevih načrtih, verjetno pa sta pri projektiranju sodelovala. Gl. Puff, *Wegweiser in sämmtliche*, 21–22, 29–30.

⁴⁹ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 16.

4. Joseph Hasslinger: Župnijska cerkev sv. Matije in sv. Heme, 1841–1845, Bad Gleichenberg
(Wikipedia, © C.Stadler/Bwag, CC-BY-SA-4.0)

ki označuje prehod med preddverjem in ladjo, proti vzhodu in okrog ravno zaključenega prezbitorija pa se nadaljuje s profiliranim zidcem. Notranjščina cerkve je preprosta, vendar dobro osvetljena z velikimi polkrožno zaključenimi okni (sl. 5). Stene ladje so členjene z dvojnimi pilastri s korintskimi kapiteli, ki nosijo kratke arhitrave, nad katerimi se pnejo slepe arkade. Najbolj umetelno sta izdelana kapitela na vzhodnem koncu ladje (sl. 6). V ladji in na slavoločni steni je plastično zasnovan konzolni friz, ki je pred povečavo prezbitorija v prostor nekdanje zakristije v letih 1960 in 1961⁵⁰ obtekal tudi prezbitorij. Cerkev je bila krita s kasetiranim lesenim stropom z zlatimi zvezdami na modrih poljih (v prezbitoriju ni ohranjen), stene pa so bile prvotno živobarvno poslikane z modro in rumeno.⁵¹

Vzore za »bizantinsko kapelo« v Bad Gleichenburgu bi smeli iskati v Münchnu, saj lizene, rozeta in ločni friz na zunanjsčini spominjajo na pročelje münchenske dvorne cerkve, posvečene Vsem svetnikom, ki ga je zasnoval Leo von Klenze leta 1828 po vzoru lombardskih cerkva 12. in 13. stoletja, cerkev pa je bila zgrajena v letih med 1826 in 1837⁵² in jo je Hasslinger med obiskom Münchna zagotovo videl.⁵³ Da je bila zgodnjehistoristična stavba v štajerskem prostoru cenjena novost, dokazuje zapis Rudolfa Gustava Puffa iz leta 1854, da je notranjščina cerkve v Bad Gleichenbergu najbolj dostojanstven prostor pobožnosti, kar jih lahko doslej v tej (»bizantinski«) obliki ponudi Štajerska.⁵⁴

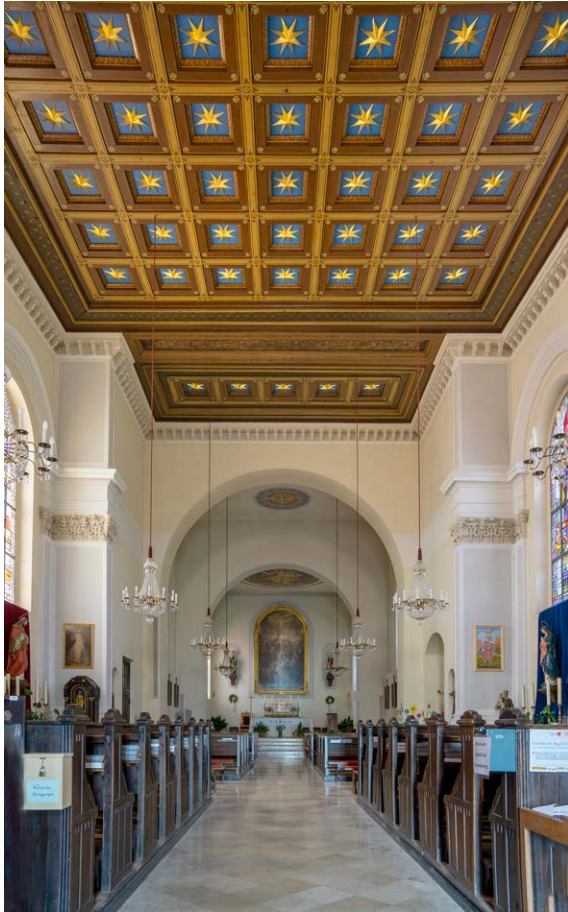
⁵⁰ Krenn, *Die Oststeiermark*, 81.

⁵¹ O poslikavi gl. Puff, *Wegweiser in sämtliche*, 25; za prezbitorij pred prezidavo gl. Kurcon, Radimsky in Waltersdorfer, *Bad Gleichenberg*, 3.

⁵² Buttlar, *Leo von Klenze: Führer*, 58–63.

⁵³ O recepciji bizantinske arhitekture in umetnosti gl. Klauser, »Byzanzrezeption in sakralen,« 99–112.

⁵⁴ Puff, *Wegweiser in sämtliche*, 25.

5. Joseph Hasslinger: Župnijska cerkev sv. Matije in sv. Heme, 1841–1845, Bad Gleichenberg (© ZRC SAZU, UIFS; foto: Jure Donša)

6. Joseph Hasslinger: Župnijska cerkev sv. Matije in sv. Heme, 1841–1845, Bad Gleichenberg, detajl (© ZRC SAZU, UIFS; foto: Jure Donša)

Čeprav ni neposrednih dokazov, domnevamo, da je grof Wickenburg tudi načrte za frančiškanski samostan, zgrajen z grofovimi sredstvi v letih med 1843 in 1845, zaupal Josephu Hasslingerju.⁵⁵ Na podlagi grafik, zlasti okrog leta 1850 v tiskarni K. k. Gubernial Lithographie Graz izdane litografije po risbi J. Hasslingerja (verjetno tedaj že pet let pokojnega arhitekta Josepha Hasslingerja; sl. 7),⁵⁶ ugotovimo, da je bilo glavno pročelje sedaj v župnišče predelanega 7 × 3-osnega samostana členjeno z enoosnima stranskima rizalitoma, ki sta bila zaznamovana samo z lizenami in nista izstopala od telesa stavbe. Kolosalne lizene so prekinjale tudi horizontalni zidec, ki je obtekal stavbo in ločeval pritličje od nadstropja. V osrednji osi so bili stopnišče, polkrožno zaključen portal in polkrožno zaključen fronton z uro in križem. Okna v pritličju in nadstropju so bila polkrožno zaključena, v stranskih rizaliti pa sta bili v pritličju namesto oken izoblikovani niši za kipa. Pod streho je pročelja obtekal dekorativen venčni zidec v obliki zobčastega friza. Samostanska stavba je bila s polkrožno zaključenimi okni, lizenami in venčnim zidcem harmonično usklajena s cerkvijo.

V vlogi za profesuro navedena cerkev za 1200 vernikov v Eggersdorfu pri Gradcu dokazuje, da je Hasslinger načrte za novo župnijsko cerkev sv. Florijana in sv. Bartolomeja v Eggersdorfu pripravil pred 9. junijem 1842.⁵⁷ Razprave o novogradnji so se začele že leta 1792, načrti iz let 1826 in 1839 so bili zavrjeni, pristojni organi pa so leta 1845 sklenili, da bodo cerkev zgradili po načrtih, ki jih je pripravil Joseph Hasslinger (sl. 8).⁵⁸

⁵⁵ O nekdanjem samostanu, v katerem je sedaj župnišče, je Josef Riegler zapisal, da je bil zgrajen po načrtih Johanna Neuwertha in Josepha Hasslingerja; gl. Riegler, *150 Jahre Curort*, 146.

⁵⁶ AT StLA, Ortsbildersammlung (OBS), Gleichenberg, Einzelnes-I-6, J. Hasslinger: veduta zdravilišča Bad Gleichenberg, okrog 1850.

⁵⁷ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15.

⁵⁸ Allmer, *Pfarrkirche St. Florian*, 2–4.

7. J. Haslinger: Veduta zdravilišča Bad Gleichenberg, litografija, ok. 1850 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

Arhitekt dokončanja svoje druge sakralne stavbe ni dočakal, saj so jo začeli graditi leta 1853 in jo posvetili leta 1863, pri čemer je inženir Franz Grein med gradnjo nekoliko spremenil obliko empor.⁵⁹ Kakor cerkev v Bad Gleichenbergu razodeva tudi cerkev v Eggersdorfu Hasslingerjev odklon od klasicistične arhitekture k arhitekturi romantičnega historizma, kar se kaže v drobni in fini dekoraciji na jasnih stereometričnih kubusih, ki je povzeta po srednjeveški arhitekturi.⁶⁰ Masivno dvostolpno fasado predirajo polkrožno zaključena okna, rozeta s krogovičjem in portal s polkrožno luneto nad preklado. Portal obstopata pilastra, ki nosita trikotni zaključek. Ravno zaključen prezbiterij, oblika odprtin, zlasti pa ločni frizi pod venčnim zidcem spominjajo na romansko arhitekturo. Zvonika, ki delujeta proporcionalno prešibka za kubično gmoto stavbe, imata posnete vogale in sta zgoraj okrašena z ločnim frizom. V nasprotju z zunanjsčino spominja notranjščina z emporami, ki jih nosijo s pilastri opremljeni slopi (*Wandpfeilerkiche*), na lokalno baročno arhitekturo. Prostorna glavna ladja sestoji iz treh s češko kapo obokanih travej in pol krajše vstopne traveje, v kateri je pevska empora; s češko kapo je krit tudi prezbiterij. Notranjščino so poslikali z živobarvno dekorativno poslikavo in jo leta 1857 opremili s postbaročnim velikim oltarjem.⁶¹

⁵⁹ Allmer, *Pfarrkirche St. Florian*, 4.

⁶⁰ Prim. Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 116, 118.

⁶¹ Allmer, *Pfarrkirche St. Florian*, 8.

8. Joseph Hasslinger: Župnijska cerkev sv. Florijana, 1853–1863, Eggersdorf (© ZRC SAZU, UIFS; foto: Polona Vidmar)

cerkev zgradili po načrtih inženirja deželne stavbne direkcije Johanna Schöbla.⁶⁷ Ob nadaljnjih raziskavah in z najdbo Hasslingerjevih načrtov bo mogoče ugotoviti, v kolikšni meri se je Schöbl oprl na načrte pokojnega kolega, saj cerkev sv. Križa s portalom, rozeto, polkrožnimi odprtini, lizenami in ločnimi frizi tako spominja na župnijsko cerkev v Eggersdorfu, da Richard Kurdiovsky ni podvomil, da je bila zgrajena po vlogi za profesuro navedenih Hasslingerjevih načrtih.⁶⁸

V vlogi za profesuro navedene načrte cerkve za slovensko prebivalstvo Maribora za 1200 vernikov so pri Hasslingerju naročili redemptoristi, ki so se po posredovanju Henrika Adama grofa Brandisa

Načrti za vlogo za profesuro navedeno marmorno stopnišče k romarski cerkvi Mariazell še niso bili najdeni.⁶² Hasslinger je najverjetneje pripravil načrte za prenovo zahodnega stopnišča na cerkveno dvorišče, ki je bilo zgrajeno leta 1705 in leta 1856 prezdano z neogotskimi elementi, pri čemer so na slopih ohranili baročno skupino Marijinega oznanjenja.⁶³

Tudi načrti za novogradnjo župnijske cerkve sv. Križa v Rogaški Slatini še niso bili najdeni.⁶⁴ Kakor je prikazano v nadaljevanju, je dokumentirano samo eno Hasslingerjevo bivanje v Rogaški Slatini pred oddajo vloge za profesuro 9. junija 1842, in sicer 14. maja 1841.⁶⁵ Med obiskom bi si lahko ogledal lego načrtovane cerkve in se dogovoril z naročniki. Načrte za novogradnjo so pri Hasslingerju naročili po slavnostni pridigi rogaškega dekana Franca Smrečnika, ki je leta 1840 govoril o nujnosti novogradnje, ker je bila stara cerkev premajhna za župnijo s 4500 verniki.⁶⁶ Zaradi težav s pridobivanjem sredstev in potem, ko »se je napravilo več dragih pa nepraktičnih načrtov«, so se novogradnje lotili šele leta 1863 in neoromansko

⁶² AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15.

⁶³ Prim. Woisetschlager in Krenn, *Steiermark*, 286.

⁶⁴ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15.

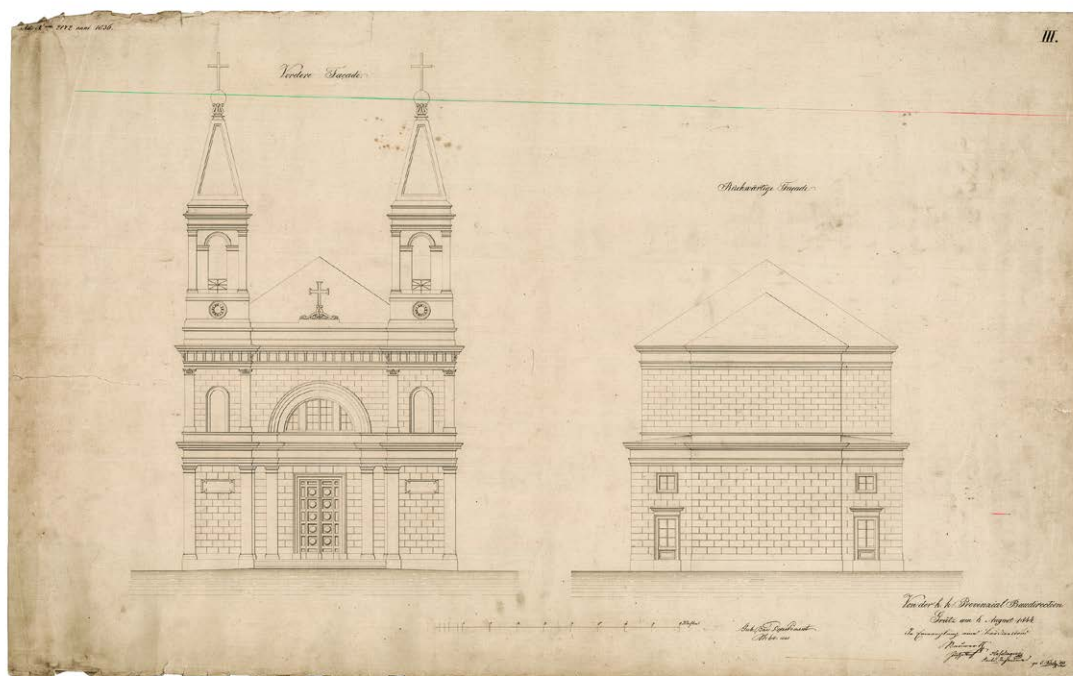
⁶⁵ Gl. Cvefhar, *Knjiga gostov*, 257.

⁶⁶ Kovačič, *Nadžupnija Sv. Križa*, 23. Ohranjeni so nedatirani načrti za enoladijsko cerkev Ludwiga Zottlerja; gl. AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M 56, Nr. 621, 624–627, Ludwig Zottler: načrti za novogradnjo cerkve v Rogaški Slatini.

⁶⁷ O novogradnji cerkve sv. Križa gl. Kovačič, *Nadžupnija Sv. Križa*, 23–28; Sapač, "Katalog pomembnejših klasičističnih," 601.

⁶⁸ Kurdiovsky, "Teacher at the Academy," 122.

in sekovskega knezoškofa Romana Zängerla leta 1833 naselili v Mariboru.⁶⁹ Nekdanjo kapucinsko in pozneje minoritsko cerkev v mariborskem Graškem predmestju so želeli nadomestiti z novogradnjo, saj je bila premajhna za naraščajoče število župljanov in romarjev, vendar jim načrta do odhoda iz Maribora leta 1849 ni uspelo uresničiti.⁷⁰ Z načrtov v arhivu Slovenske frančiškanske province sv. Križa je razvidno, da so se na deželni stavbni direkciji z novogradnjo začeli ukvarjati že leta 1836 (s št. akta 2172).⁷¹ Ohranjenih je več dokumentov: šest načrtov, ki sta jih leta 1843 narisala praktikanta Ignaz Häusler in Erich Scholz ter 6. avgusta 1844 podpisala stavbni inšpektor Johann Neuwerth (ker direktorsko mesto ni bilo zasedeno) in uradni inženir Joseph Hasslinger, trije nesignirani in nedatirani načrti neznanega avtorja za enoladijsko cerkev z enim zvonikom ter urbanistična umestitev nove cerkve, ki sta jo 3. maja 1853 podpisala asistent Franz Hochenburger in direktor Martin Kink.⁷² Na podlagi podpisov sklepamo, da je deželna stavbna direkcija 8. avgusta 1844 odobrila gradnjo redemptoristične cerkve po Hasslingerjevih načrtih. Novo cerkev so nameravali zgraditi vzhodno od nekdanje kapucinske cerkve, kakor je bilo predvideno tudi na situacijskem načrtu iz leta 1853. Hasslinger si je zamislil enoladijsko cerkev z emporo na vzhodu in pravokotnim prezbiterijem, ki bi ga obdajala zakristija in oratorij. S tremi plitvimi ovalnimi kupolami obokana ladja bi se odpirala v po tri velike stranske kapele s stranskimi oltarji, ki bi s tektonsko zasnovo posnemali renesančne in segali do profiliranega zidca.

9. Joseph Hasslinger in Erich Scholz: Načrt za novogradnjo cerkve za slovensko prebivalstvo Maribora, 1844
(© Arhiv Slovenske frančiškanske province sv. Križa)

⁶⁹ AT UAAbKW, Ratsprotokoll, Nr. 16-c, 10. 11. 1842, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15. O redemptoristih v Mariboru gl. Lazarini, *Frančiškanska cerkev*, 9; Lazarini, "Große Brandis," 180–81.

⁷⁰ Lazarini, *Frančiškanska cerkev*, 9.

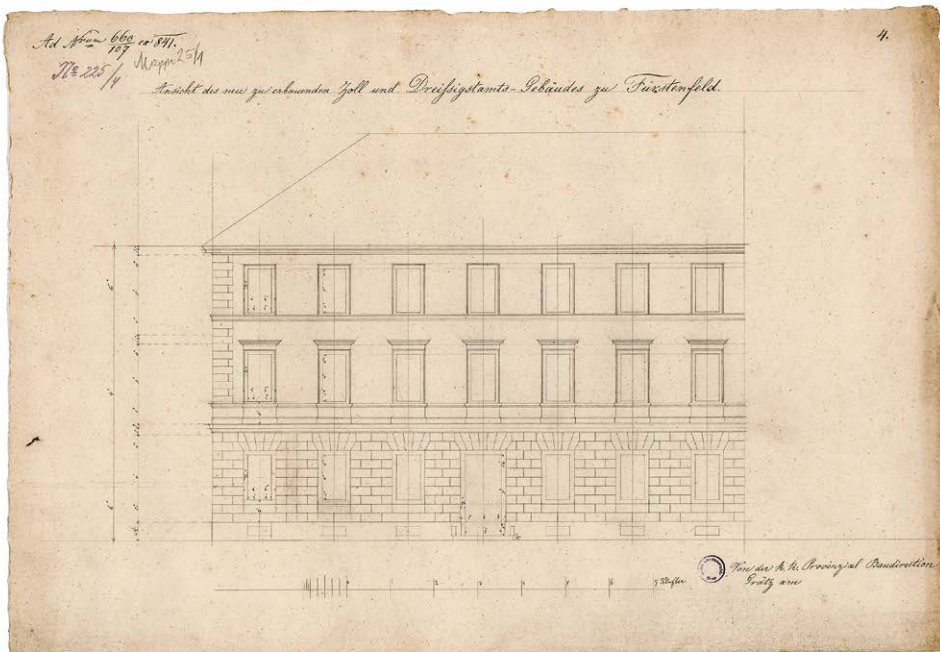
⁷¹ Za opozorilo na ohranjene načrte se iskreno zahvaljujem dr. Franciju Lazariniju.

⁷² Arhiv Slovenske frančiškanske province sv. Križa (SI ASFP), mapa »Samostan Maribor«, brez signature.

Vzhodno pročelje bi bilo členjeno s toskanskimi pilastri v pritličju in s korintskimi nad močno profiliranim ogredjem (sl. 9).⁷³ Nad glavnim portalom je bilo predvideno termsko okno. Zvonika s piramidalno streho bi za širino stopnic odstopala od telesa stavbe. Načrti za mariborsko cerkev so primerljivi s Hasslingerjevo cerkvijo v Eggersdorfu, vendar kažejo manj neoromanskih elementov, saj niso predvideni ločni frizi, lizene in rozete s krogovičjem. Cerkvama bi bili skupni zlasti kubična masivna forma in obloge iz malte, ki bi posnemale pravilno romansko gradnjo.

Carinski urad v Fürstenfeldu

Edina v Hasslingerjevi vlogi za profesuro navedena upravna stavba, ki jo je projektiral pred 9. junijem 1842, je carinski in tridesetinski urad v Fürstenfeldu na vzhodu Štajerske.⁷⁴ Iz nesigniranega in nedatiranega načrta pročelja z naslovom *Ansicht des neu zu erbauenden Zoll und Dreissigstamts-Gebäudes zu Fürstenfeld* je razvidno, da se je deželna stavbna direkcija z novogradnjo urada začela ukvarjati leta 1841 z aktom št. 660/107.⁷⁵ O realizaciji gradnje nimamo podatka.⁷⁶ Nesigniranega načrta ne moremo z gotovostjo pripisati Josephu Hasslingerju, saj preprosta sedemosna dvonadstropna hiša ne odstopa od sočasne meščanske arhitekture in bi lahko bila tudi delo lokalnega stavbnega mojstra (sl. 10). Pritličje s pravokotnim portalom v osrednji osi je opremljeno z rustiko in s profiliranim zidcem ločeno od prvega nadstropja, katerega pomen je poudarjen z nekoliko večjimi

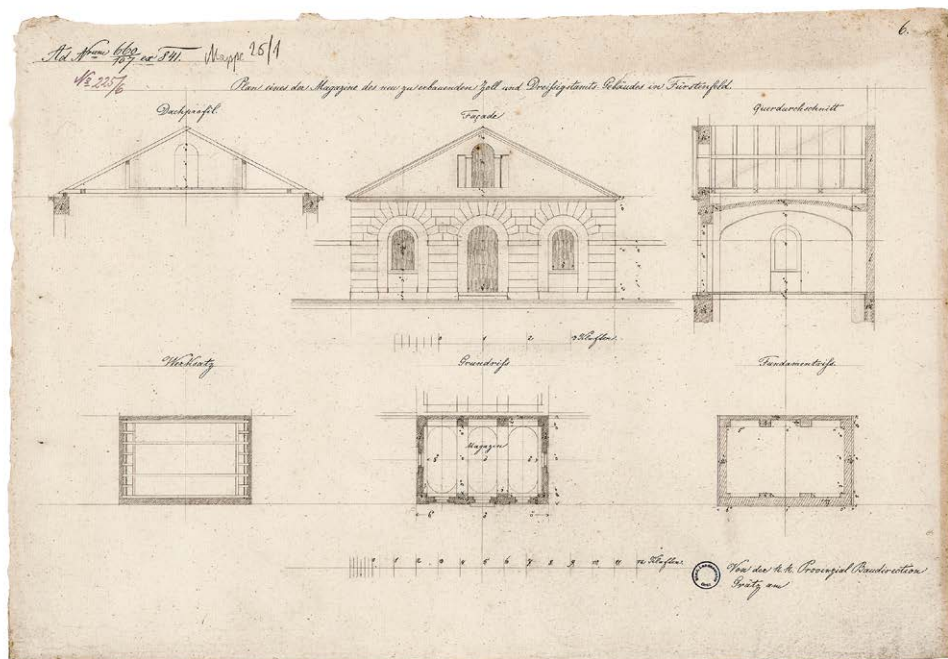
10. Joseph Hasslinger, prip.: Načrt za carinski urad v Fürstenfeldu, ok. 1842 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

⁷³ SI ASFP, mapa »Samostan Maribor«, brez signature, Joseph Hasslinger in Erich Scholz: načrt za novogradnjo cerkve za slovensko prebivalstvo Maribora, 1844.

⁷⁴ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15.

⁷⁵ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/1, Nr. 225/4, načrt za novogradnjo carinskega urada v Fürstenfeldu.

⁷⁶ Ogrski tridesetinski in štajerski subsidialni carinski uradi so bili v krajih Pinkafeld, Neustift in Welten; gl. npr. *Schematismus des Herzogthumes* (1842), 67, nekaj časa pa je tridesetinski urad očitno deloval tudi v Fürstenfeldu.

11. Joseph Hasslinger, prip.: Načrt za eno od skladišč carinskega urada v Fürstenfeldu, ok. 1842
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

okni z ravnimi nadstreški. Okna drugega nadstropja so povezana s profiliranim podokenskim zidcem. Levi vogal stavbe je poudarjen z rusticirano lizeno.

Arhitekturno zanimivejši je nesigniran in nedatiran načrt za eno od skladišč carinskega urada.⁷⁷ Obokano pritlično 3×1 -osno skladišče bi bilo na pročeljih opremljeno s pasovi rustike. Sprednje pročelje bi bilo predrto s polkrožno zaključenim portalom in oknom, ki bi jih uokvirjale slepe arkade, povezane s kapitelnimi zidci, motivom, ki ga je v štajersko arhitekturo vnesel Pietro Nobile na južni fasadi v letih 1824 in 1825 obnovljenega stanovskega gledališča v Gradcu.⁷⁸ Na razgledanega arhitekta, verjetno Hasslingerja, kaže tudi za skladiščno stavbo nenavaden motiv serliane na oknu, ki bi osvetljevalo podstrešje (sl. 11).

Psihiatrična bolnišnica in stavba za anatomijo v Gradcu

V vlogi za profesuro je Hasslinger navedel tudi načrte za veliko psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev v Gradcu.⁷⁹ V času njegovega bivanja v Gradcu je deželna psihiatrična bolnišnica delovala v nekdanjem kapucinskem samostanu in t. i. Veliki Röckenzaunovi hiši ter v sklopu splošne bolnišnice, ustanovljene leta 1786 in odprte dve leti pozneje v preurejeni palači grofov Wildensteinov v graški ulici Paulustorgasse.⁸⁰ Zaradi naraščajočega števila bolnikov (159 leta 1833, 193 leta 1842)

⁷⁷ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/1, Nr. 225/6, načrt za eno od skladišč novega carinskega urada v Fürstenfeldu.

⁷⁸ Resch, "Das historische Stadtbild," 21–22.

⁷⁹ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15.

⁸⁰ Weiss, *Im Zeichen von Panther*, 20–21, 47; gl. Weiss, "Gestörte Seelen," 44.

so že leta 1839 zaprosili gubernij za dovoljenje za novogradnjo, naslednje leto pa je dvorna pisarna odredila pripravo načrtov za novo bolnišnico po vzoru deset let starejše psihiatrične bolnišnice v Hallu na Tirolskem.⁸¹ Načrtovanje psihiatričnih bolnišnic je bilo takrat aktualno in je zaposlovalo tudi dunajske arhitekta, saj so že leta 1820 v ta namen kupili zemljišče Brünlnfeld, z letnico 1823 pa so datirani načrti Cajetana Schieferja, po katerih je bila predvidena monumentalna, dvorcu podobna štiriraktna stavba okrog notranjega dvorišča, z ločitvijo moških in ženskih ter mirnih in razsajajočih varovancev, vendar je bila zaradi pomanjkanja sredstev dunajska psihiatrična bolnišnica zgrajena šele leta 1853 po načrtih Ferdinanda Fellnerja.⁸²

V štajerskem deželnem arhivu so ohranjene štiri različice načrtov za graško psihiatrično bolnišnico, od katerih ni nobeden datiran, eno različico, ki vsebuje sedem listov, pa je podpisal praktikant dvornega stavbnega sveta Beck.⁸³ Iz situacijskih načrtov je razvidno, da so monumentalno stavbo s 45-osnim pročeljem po Beckovih načrtih sprva nameravali zgraditi blizu cerkve sv. Lenarta v predmestju St. Leonhard, pozneje pa v bližini samostana karmeličank. Ker so se za slednjo lokacijo na parceli med ulicama Grabenstraße in Körösisstraße odločili šele v letih 1846 in 1847,⁸⁴ sklepamo, da so Beckovi načrti nastali po Hasslingerjevi smrti. Hasslingerjevo delo so verjetno nepodpisani in nedatirani načrti, od katerih je bila po eni različici, naslovljeni *Entwurf für das in Grätz neu zu erbauende Irren-Gebäude auf 200 Irren*, predvidena nadstropna 33-osna in pettraktna stavba z ženskim in moškim dvoriščem ter velikim polkrožnim traktom na začetju, v katerem bi bili prostori za slaboumne, epileptične, hrupne in nasilne varovance.⁸⁵ Na simetrični zasnovi, z moškim delom na levi in ženskim na desni strani, je označena predvidena raba prostorov, iz katere je razvidno tudi kompleksno ločevanje varovancev na mirne in razsajajoče, ozdravljive in neozdravljive ter varovance nižjega razreda in premožnejše varovance, ki so plačevali nastanitev. V drugi različici načrta, ki je edina ovrednotena s 131.200 goldinarji, je bil prav tako predviden velik polkrožen trakt z dvoriščem na začetju za nemirne varovance, glavno pročelje pa bi bilo 31-osno in bi imelo 11-osni osrednji rizalit (sl. 12).⁸⁶

Četrta različica je bila načrtovana skladno z doktrino primarija Schuberta (*Plan für das in Grätz neu zu erbauende Irren-Gebäude auf 200 Irren nach dem Program des K. K. Herrn Primararztes Doctor Schubert*) in je predvidevala nadstropno šesttraktno 45-osno stavbo z osrednjim 19-osnim rizalitom ter odprtim osrednjim in zaprtima stranskima dvoriščema (sl. 13).⁸⁷ Na začetju je namesto polkrožnega trakta narisana pravokotna stavba z moškim in ženskim kopalnim dvoriščem.

Za katero lokacijo je Hasslinger načrtoval psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev, ni mogoče presoditi. Načrtov pred revolucijo 1848 niso mogli uresničiti, potem pa so za nekaj let zamrli, dokler

⁸¹ Weiss, "Gestörte Seelen," 44.

⁸² Kassal-Mikula, "Cajetan Schiefer," 44–47.

⁸³ Verjetno Hieronymus Beck, rojen leta 1815 v Herbersteinu na Štajerskem, ki je med letoma 1838 in 1841 študiral arhitekturo na dunajski akademiji upodablajočih umetnosti ter leta 1841 prejel Haggemüllerjevo nagrado; gl. Schoeller, *Pietro Nobile*, 258. Za načrte gl. StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/2, Nr. 253 (= M 83), načrti za psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev.

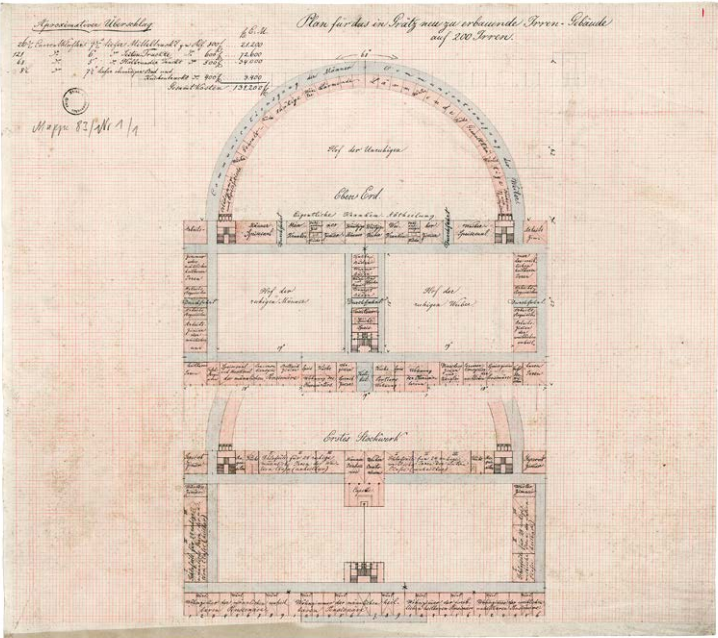
⁸⁴ Weiss, *Im Zeichen von Panther*, 49.

⁸⁵ Za reprodukcijo tlorisa pritličja gl. Weiss, *Im Zeichen von Panther*, 48. Ohranjen je tudi tloris nadstropja s polkrožno zaključeno kapelo. Gl. AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 83, Nr. 1/2, načrt za psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev.

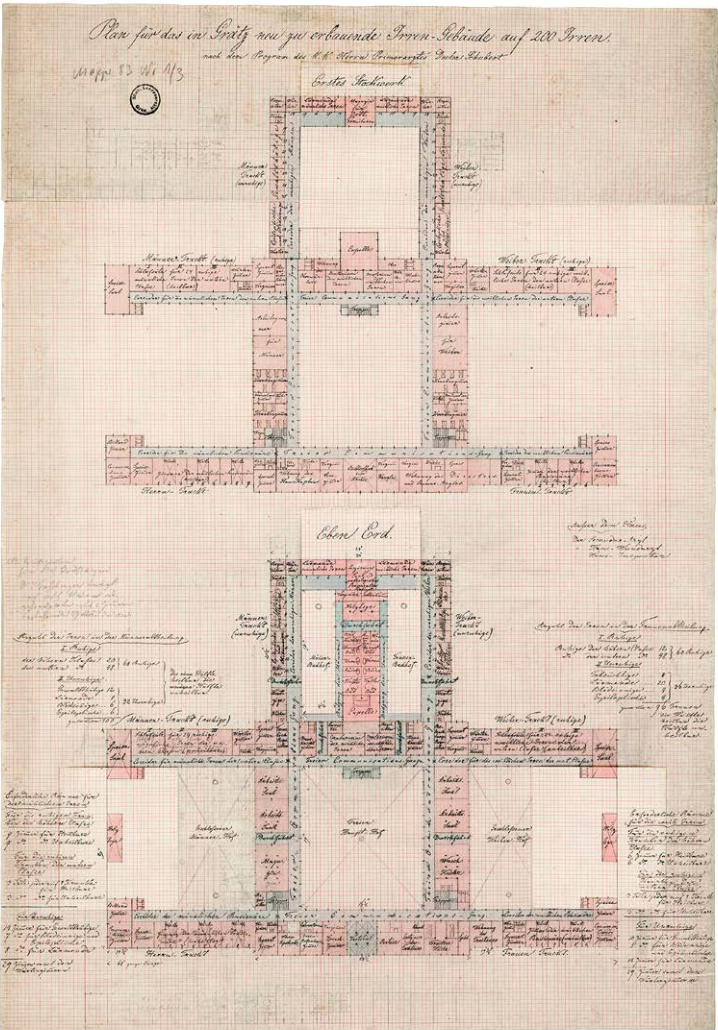
⁸⁶ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 83, Nr. 1/1, načrt za psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev.

⁸⁷ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 83, Nr. 1/3, načrt za psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev.

12. Načrt za psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev v Gradcu
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

13. Načrt za psihiatrično bolnišnico za 200 varovancev v Gradcu
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

se niso po proučitvi različnih gradbenih parcel leta 1868 odločili za gradnjo na Feldhofu pri Gradcu po načrtih Hermanna Scanzonija.⁸⁸ Čeprav neuresničeni, so Hasslingerjevi načrti pomembni tudi zaradi dejstva, da je načrtoval prvo bolnišnično novogradnjo na Štajerskem, saj so dotlej bolnišnice nameščali zlasti v opuščenih samostanih, špitalih, lazaretih in ubožnicah.

Stavba za poučevanje anatomije v Gradcu, ki jo je Hasslinger omenil v vlogi za profesuro,⁸⁹ je bila namenjena izobraževanju bodočih ranocelnikov in zdravnikov, ki so se šolali na medicinsko-kirurški izobraževalni ustanovi, delujoči v sklopu bolnišnice v graški ulici Paulustorgasse, saj v štiridesetih letih 19. stoletja v Gradcu še ni bilo medicinske fakultete.⁹⁰ Iz mape z desetimi načrti, datiranimi 3. januarja 1843 in 14. julija 1845, ki so jih podpisali risarja Johann Liebich in Josef Jähnl ter uradni inženir Josef Hasslinger in inšpektor Johann Neuwerth, je razvidno, da so na deželni stavbni direkciji sprva načrtovali 7 × 4-osno nadstropno novogradnjo pravokotnega tlorisa, v drugi fazi pa precej večjo, 9 × 3-osno nadstropno stavbo z rizalitom na sprednji in velikim polkrožnim izzidkom na začetni strani.⁹¹ Priložen je situacijski načrt, datiran 3. januarja 1843, z vrisano obstoječo učno stavbo *K. k. mediz. Chirurgisches Lehrgebäude* na dvorišču bolnišnice in novo stavbo *Neu projectirtes med. chir. Lehrgebäude* v omenjenih dveh različicah, od katerih bi bila večja delno zgrajena na nekdanjem mestnem obzidju in z glavnim pročeljem obrnjena proti mestnemu parku (sl. 14).⁹² Leta 1843 načrtovana stavba bi imela v pritličju mrtvašnico, spalnico za dva hišna pomočnika, kuhinjo, kabinet za profesorja in veliko pravokotno secirno dvorano, v nadstropju pa patološki kabinet, knjižnico in čitalnico (sl. 15).⁹³ Ambicioznejši dve leti mlajši načrt je v severnem delu pritličja predvidel mrtvašnico, prostor za preparate, profesorski kabinet in kuhinjo, v južnem delu veliko anatomsko demonstracijsko dvorano

14. Joseph Hasslinger in Johann Liebich: Situacijski načrt za medicinsko-kirurško učno stavbo v Gradcu, 1843 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

⁸⁸ Weiss, "Gestörte Seelen," 47.

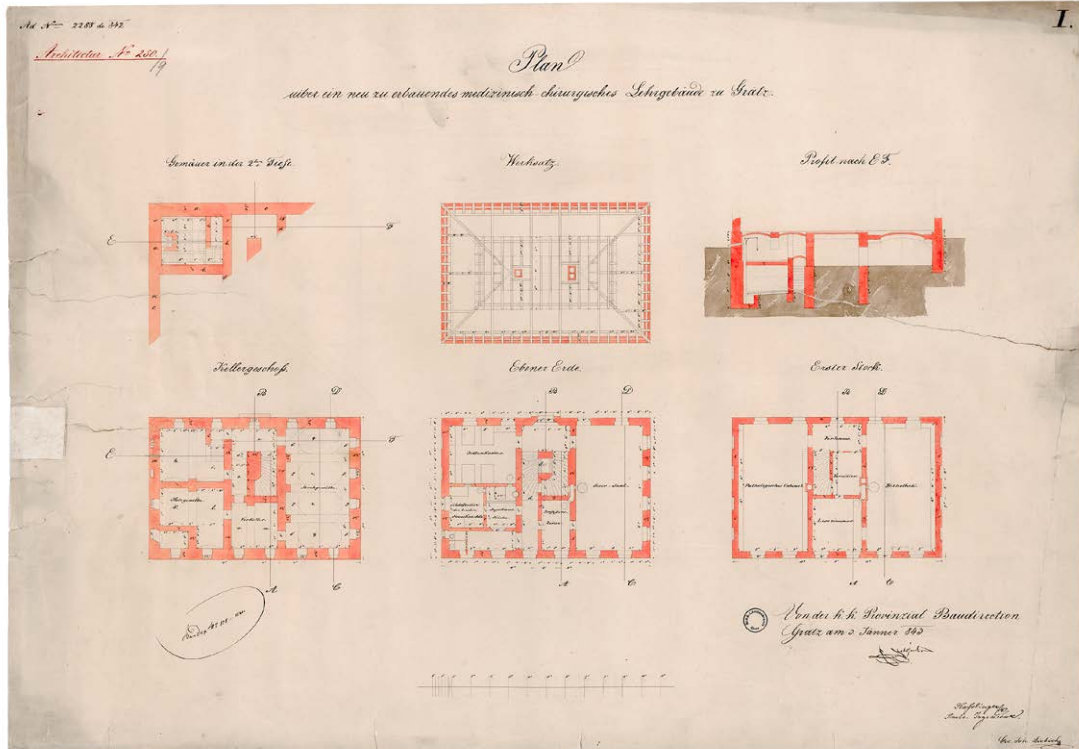
⁸⁹ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 15.

⁹⁰ O medicinsko-kirurški izobraževalni ustanovi gl. Kernbauer, "Leitlinien und Besonderheiten," XIV–XLVI; Weiss, "Gestörte Seelen," 42–45.

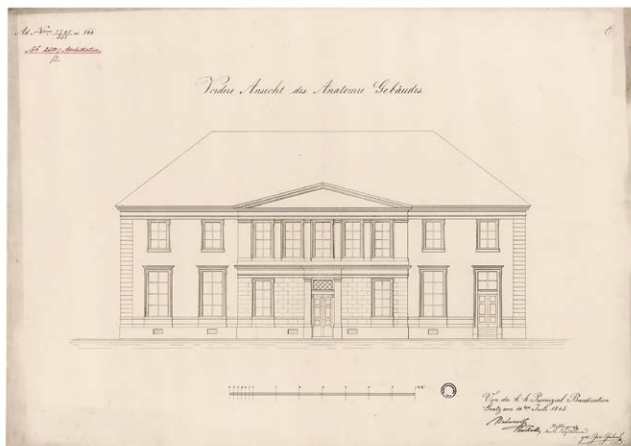
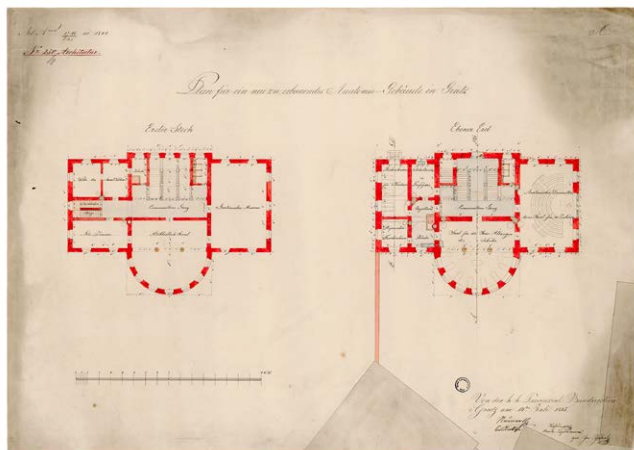
⁹¹ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/1, Nr. 250/1–10, načrti za novogradnjo medicinsko-kirurške učne stavbe v Gradcu.

⁹² AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/1, Nr. 250/7, Joseph Hasslinger in Johann Liebich: situacijski načrt za novogradnjo medicinsko-kirurške učne stavbe v Gradcu.

⁹³ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/1, Nr. 250/9, Joseph Hasslinger in Johann Liebich: načrt za novogradnjo medicinsko-kirurške učne stavbe v Gradcu.

15. Joseph Hasslinger in Johann Liebig: Načrt za medicinsko-kirurško učno stavbo v Gradcu, 1843
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

16.–17. Joseph Hasslinger in Josef Jähnl: Načrti za stavbo za poučevanje anatomije v Gradcu, 1845 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

za 80 poslušalcev ter v polkrožnem izzidku dvorano za vaje študentov iz seciranja. V nadstropju so bili predvideni stanovanje za pomočnika s kuhinjo, čitalnica, knjižnica in anatomski muzej (sl. 16).⁹⁴ Glavno pročelje bi imelo petosen rizalit s trikotnim zaključkom. Hasslinger je v pritličju rizalita in na vogalih stavbe predvidel rustiko, sicer bi bile stene gladke. Glavni vhod bi obstopala toskanska pilastra, stranski vhod v mrtvašnico pa bi bil opremljen s svetlobnico, da bi se po višini ujel z okni stranskih delov pritličja (sl. 17).⁹⁵ Stavba po Hasslingerjevih načrtih ni bila zgrajena in se v literaturi ne omenja. Domnevati smemo, da bi bili z arhitekturnega vidika zanimivi dobro osvetljeni dvorani v pritličju, saj zlasti polkrožni avditorij dvorane za 80 poslušalcev razodeva, da je Hasslinger v načrte vnesel značilnosti univerzitetnih anatomskih teatrov, ki bi jih lahko spoznal na potovanju v Padovi in Bologni.

Leta 1843, ko se omenja urejanje nove stavbe za poučevanje anatomije,⁹⁶ so namesto načrtovane novogradnje preuredili nadstropno, 7 × 3-osno učno stavbo, ki so jo okrog leta 1820 zgradili na dvorišču graške bolnišnice in je na reproduciranem načrtu iz leta 1843 označena kot *Mediz: chirurg. Lehrgebäude*. Po izgradnji patološkega inštituta leta 1867 je bila v rabi kot upravna stavba in pozneje hiša za bolničarke, zapor in policijska uprava.⁹⁷ Na to stavbo se navezuje dovoljenje cesarja Franca I. iz leta 1819 za gradnjo anatomske predavalnice z oddelkom za patološke preparate in secirno sobo,⁹⁸ približno velikost predavalnice pa lahko ocenimo s podatkom, da je v petdesetih letih 19. stoletja predavanja iz anatomije dnevno poslušalo okrog 120 do 150 študentov in gostov.⁹⁹ Patološki inštitut je bil leta 1867 zgrajen severovzhodno od mesta, kjer je bila predvidena Hasslingerjeva stavba za poučevanje anatomije;¹⁰⁰ prezidana stavba je sedaj v rabi za namene policijske uprave.

Načrti za zdravilišče Rogaška Slatina

V vlogi za profesuro je Hasslinger navedel, da je po naročilu štajerskih deželnih stanov pripravil urbanistični načrt (*General-Plan*), ki je vključeval novogradnjo zdraviliške oziroma konverzijske ali plesne dvorane, velike restavracije, kavarne, jedilnice, kopališko-stanovanjske stavbe za zdraviliške goste in pokritega sprehajališča, od katerih naj bi bila kopališko-stanovanjska stavba ter pokrito sprehajališče dokončana že v tem letu (1842).¹⁰¹ Kraja ni navedel, vendar ni dvoma, da so bili načrti namenjeni zdravilišču Rogaška Slatina, ki je bilo med letoma 1801 in 1918 v lasti dežele Štajerske.¹⁰²

⁹⁴ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/1, Nr. 250/8-Grundriss 1, Joseph Hasslinger in Josef Jähnl: načrt za novogradnjo stavbe za poučevanje anatomije v Gradcu.

⁹⁵ AT StLA, Baudirektion Plänesammlung, M. 25/1, Nr. 250/2, Joseph Hasslinger in Josef Jähnl: načrt za novogradnjo stavbe za poučevanje anatomije v Gradcu.

⁹⁶ Kernbauer, "Leitlinien und Besonderheiten," XXXVI; Krones, *Geschichte der Karl Franzens*, 158: »1843 /.../ Medicinisch-chirurgische Lehranstalt. Die Errichtung eines neuen Anatomiegebäudes im Zuge.«

⁹⁷ Gl. npr. AT StLA, Pläne Graz, M. 7, Nr. 177g, situacijski načrt deželne splošne bolnišnice in pripadajočega vrta v Gradcu, 1868; prim. Weiss, *Im Zeichen von Panther*, 34–35; Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 420.

⁹⁸ Kernbauer, "Leitlinien und Besonderheiten," XXV.

⁹⁹ Kernbauer, "Leitlinien und Besonderheiten," XLI.

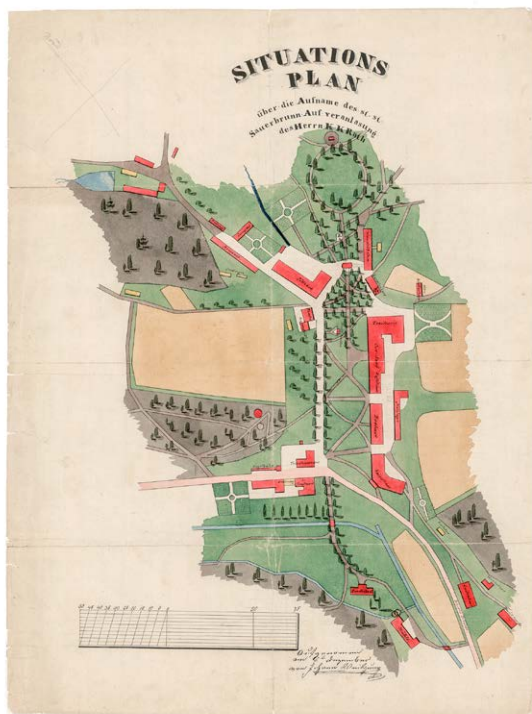
¹⁰⁰ Gl. npr. načrt AT StLA, Pläne Graz, M. 7, Nr. 177g, C. F. Pächer in Mitransky: situacijski načrt deželne splošne bolnišnice in pripadajočega vrta v Gradcu, 1868, na katerem je patološki inštitut označen kot novogradnja.

¹⁰¹ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 16–17.

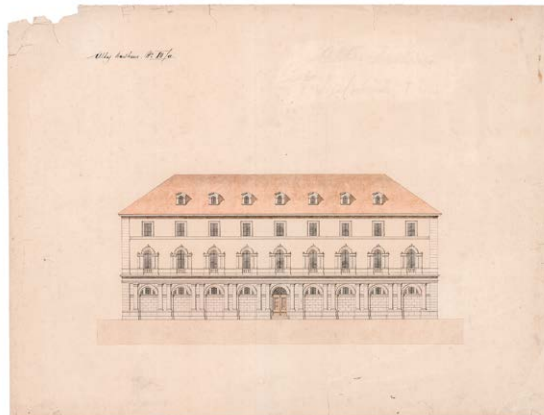
¹⁰² O lastnikih zdravilišča gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 14–15.

Zapis dokazuje, da je bil razgledani arhitekt zaslužen za pozneje občudovano novo urbanistično ureditev zdravilišča Rogaška Slatina v času direktorja dr. Josefa Socka (1838–1868), ki je namesto krožne zasnove zdravilišča okrog vrelca Tempel predvidela rušitev dotlej najpomembnejših zdraviliških stavb – prvega zdraviliškega doma, kopališča in stanovanjske hiše – ter z novimi stavbami omogočila širitev kompleksa proti jugu (sl. 18).¹⁰³ V štajerskem deželnem arhivu ohranjeni načrti namreč dokazujejo, da so še okrog leta 1840 nameravali ohraniti stavbe iz zgodnjega 19. stoletja in jih s pokritim sprehajališčem povezati z vrelcem ali pa jih z izgradnjo četrte stavbe, v kateri bi bila tudi kapela, povečati v štiriraktno palačo z notranjim dvoriščem.¹⁰⁴ Za novo urbanistično ureditev so se v Rogaški Slatini odločili leta 1841, ko so kot prvo novo reprezentativno poslopje začeli graditi kopališko-stanovanjsko stavbo, ki je po mnenju Adolfa Režka zaradi kopališkega namena vplivala tudi na preimenovanje kraja v Bad Rohitsch, ki pa se ni uveljavilo.¹⁰⁵ Odločitev za novo urbanistično ureditev, ki jo je Režek opisoval kot preobrazbo »stanovske« v »meščansko« Rogaško Slatino,¹⁰⁶ sovпада s prvim zabeleženim Hasslingerjevim obiskom zdravilišča 14. maja 1841; drugič je prišel s sestro 21. junija 1842 in zadnjič na zdravljenje 1. septembra 1844.¹⁰⁷

Monumentalna dvonadstropna, 9 × 3-osna kopališko-stanovanjska stavba, zgrajena v letih 1841 in 1842, je bila prva v nizu štirih stavb, ki oblikujejo vzhodno stranico zdravilišča. Z videzom palače in klasicističnimi elementi na

18. Situacijski načrt zdravilišča Rogaška Slatina, 1859
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

19. »Staro kopališče« v Rogaški Slatini, kolorirana risba, pred 1870 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

¹⁰³ AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 56, Nr. 671, načrt zdravilišča Rogaška Slatina, okrog 1859. Prim. Žafran, »Arhitektura Zdravilišča,« 24.

¹⁰⁴ Gl. npr. nedatirane načrte graškega stavbnega mojstra Christopha Stadlerja za hiše št. II, III in IV (AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 57, Nr. 641 I – 641 II, 644 I – 644 II) ali na starem Reindlovem načrtu iz leta 1803 z rdečo vrisane nove stavbe neznanega projektanta (AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 57, Nr. 657).

¹⁰⁵ O gradnji kopališča v letih 1841 in 1842 in preimenovanjih kraja gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 78–79.

¹⁰⁶ Režek, *Rogaška Slatina*, 14–15, 78–79.

¹⁰⁷ Dolžina Hasslingerjevih obiskov v knjigi gostov ni zabeležena; gl. Cvelfar, *Knjiga gostov*, 257, 275, 326.

fasadah je načrtala tudi podobo in slogovno usmeritev drugih v štiridesetih letih 19. stoletja načrtovanih stavb. Z marmornimi oblogami, poslikavami ter pohištvo iz orehovine in tisovine razkošno opremljena stavba je imela najsodobnejšo tehnologijo za zdravljenje; v pritličju so bile kopalne sobe, v prvem in drugem nadstropju po 14 hotelskih sob ter pod štirikapno streho s sedmimi podstrešnimi odprtinami dvanajst podstrešnih sobic.¹⁰⁸ Načrti še niso bili najdeni. Prvotna podoba pročelja je najbolj vidna na nesignirani in nedatirani risbi, ki jo je eden od uslužbencev deželne stavbne direkcije narisal pred prezidavo pritličnih oken, prizidavo povezovalnih hodnikov do sosednjih stavb leta 1870 in izgradnjo novega kopališča na začetju stavbe v letih od 1872 do 1878 (sl. 19).¹⁰⁹ *Altes Badhaus* je imelo rusticirano pritličje, členjeno z dvojnimi toskanskimi pilastri na visokih podstavkih. Kopalne sobe so bile osvetljene s termskimi okni, lunetni motiv se je ponovil tudi na glavnem portalu. Termska okna, včasih obdana s pasovi rustike, so bila priljubljen Hasslingerjev motiv, saj jih je načrtoval na že obravnavanih sakralnih stavbah in na povezovalnem traktu hiše Carla Gerdesa v Mariboru, ki je obravnavana v nadaljevanju. Pilastri so nosili močno profilirano ogredje, ki je ločevalo rusticirano pritličje od gladkih sten vrhnjih nadstropij. Profiliran zidec je ločeval prvo nadstropje od drugega, vogala sta bila poudarjena s kolosalnima lizenama. Polkrožno zaključena okna prvega nadstropja so bila poudarjena z motivom serliane oziroma tako imenovanega beneškega okna s slepima stranskima poljema med toskanskima pilastroma, ki sta nosila kratko ogredje, okrašeno s palmeto. Tovrstna okna je Hasslinger spoznaval med potovanji po Italiji, zaradi palmet nad stranskima ogredjema pa menim, da je v Rogaški Slatini posnemal okni stranskih rizalitov na severni strani klasicistične gliptoteke, zgrajene v letih med 1816 in 1830 po načrtih Lea von Klenzeja na Münchenskem trgu Königsplatz.¹¹⁰ Oknom kopališča in znamenite Münchenske stavbe so skupni tudi toskanski kapiteli, medtem ko Klenze ni dodal balustrade. Preprosta pravokotna okna drugega nadstropja so imela profilirane obrobe. Nova kopališko-stanovanjska stavba je imela videz palače, ob tem bi Hasslingerju inženirsko znanje, pridobljeno na dunajski politehnik, lahko koristilo pri zasnovi vodovodne napeljave iz velikega vodnega zbiralnika do kopalnih sob.

Hasslingerjev načrt za pokrito sprehajališče v Rogaški Slatini še ni bil najden, ohranjen pa je nedatiran izvedbeni načrt z naslovom *Plan für die in Sauerbrunn bey Rohitsch neu zu erbauende Wandelbahn nach dem Entwurf des K. K. Amts-Ingenieurs Hasslinger*, ki ga je podpisal slatinski stavbenik Franz Lobenwein.¹¹¹ Lobenwein in tesarski mojster Franz Schmid sta v letih 1842 in 1843 vodila gradnjo iz pretežno lesene in ometane konstrukcije.¹¹² Več kot 57 metrov dolga stavba je bila zasnovana kot odprta lopa z enakomernim nizom arkadnih lokov med toskanskimi pilastri in kvadratnima stranskima paviljonoma v obliki templja.¹¹³ Ob začetni vzhodni stranici stavbe je bilo že prvotno predvidenih dvanajst trgovinic za zdraviliške goste.¹¹⁴ Po dva stebra in pilastri, ki so nosili

¹⁰⁸ O kopališču gl. Žafran, "Arhitektura Zdravilišča," 24–28 (s starejšo literaturo).

¹⁰⁹ AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 56, Nr. 650, risba starega kopališča v Rogaški Slatini.

¹¹⁰ O načrtih in gradnji gliptoteke gl. Buttler, *Leo von Klenze*, 110–20; Buttler, *Leo von Klenze: Führer*, 29–36.

¹¹¹ Za reprodukcijo gl. Žafran, "Arhitektura Zdravilišča," 76.

¹¹² Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 600.

¹¹³ O stavbi gl. Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 600; Žafran, "Arhitektura Zdravilišča," 28–35 (s starejšo literaturo).

¹¹⁴ Adolf Režek, ki je zapisal, da bi si na tem mestu težko predstavljali primernejšo stavbo, je zmotno menil, da je bilo pokrito sprehajališče prvotno odprto tudi proti vzhodu in da se je skozi arkade videlo pobočje Janine; gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 103.

20. Pokrito sprehajališče v Rogaschi Slatini, litografija, ok. 1854 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

21. Pokrito sprehajališče v Rogaschi Slatini, litografija, ok. 1854 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

arhitrav in trikotno čelo paviljonov, so imeli toskanske kapitole, v notranjščini paviljonov pa so bili predvideni stebri z jonskimi kapiteli. Prvotno odprta paviljona sta bila najpozneje do leta 1854 preurejena v lepo opremljena, zastekljena salona (sl. 20).¹¹⁵ Igor Sapač je zapisal, da je bilo pokrito sprehajališče zgrajeno po vzoru antične stoe,¹¹⁶ medtem ko se z vzori iz Hasslingerjevega obdobja raziskovalci še niso ukvarjali. Menim, da se Hasslinger ni zgledoval po pokritih sprehajališčih drugih zdravilišč,¹¹⁷ pač pa je variiral stavbo tako imenovane druge Cortijeve kavarne, ki so jo po naročilu cesarja Franca I. in po načrtih Pietra Nobila za dunajske meščane zgradili v letih med 1820 in 1822 v parku Volksgarten na Dunaju.¹¹⁸ Kavarna, ki je bila eno od središč dunajskega družabnega življenja in prizorišče priljubljenih koncertov, je bila zgrajena v obliki polkrožne kolonade, ki sta jo na stranicah zaključevala majhna templja s po dvema stebroma v obliki antičnega *templum in antis*. Na pripravljalni risbi, ki je verjetno nastala pred letom 1820 in je ohranjena v Trstu, je Nobile narisal širša stranska templja s po štirimi jonskimi stebri, med templjema pa predvidel ravno kolonado z jonskimi stebri, ki bi nosili profiliran arhitrav in dvokapno streho.¹¹⁹ Kljub arkadam namesto kolonad ter toskanskemu redu namesto jonskega je Hasslingerjevo pokrito sprehajališče zlasti z obema stranskima paviljonoma, oblikovanima kot *templum in antis*, spominjalo na profesorjevo dunajsko kavarno in pripravljarno risbo zanjo. Hasslinger je upošteval tudi podobo paviljona Tempel, ki so ga leta 1819 zgradili po načrtih klasicističnega arhitekta Matthäusa (Mattea) Pertscha in je stal neposredno pred pokritim sprehajališčem.¹²⁰ S profilacijo arhitrava in trikotnih zaključkov nad stranskima templjema je Hasslinger posnemal paviljon, z izborom toskanskega reda in arkad pa je ustvaril tudi učinkovit kontrast jonskemu redu in kolonadi, enako kot je bila v jonskem redu zgrajena Cortijeva kavarna v kontrastu z dorskim Tezejevim templjem, zgrajenim po načrtih Pietra Nobila med letoma 1819 in 1823 v dunajskem parku Volksgarten. Pokrito sprehajališče in paviljon je povezovala tudi poslikava z geometrijsko in vegetabilno ornamentiko ter drobnimi figurami, delo graškega slikarja Adalberta Uetza (sl. 21).¹²¹ Čeprav je bilo pokrito sprehajališče, s katerim so v po-deželsko zdravilišče vnesli velemestno vzdušje, ena od najodličnejših klasicističnih stavb v Rogaški Slatini, so ga leta 1982 porušili.

V vlogi za profesuro nekoliko nenavadno naveden drugi zdraviliški dom (*Neuerbauung eines Kur-, Konversations- und Tanzsaales, große Table d'Hôte-Säle, eines Kafeehauses*)¹²² dokazuje, da je Hasslinger tudi načrte za osrednjo in največjastnejšo stavbo v Rogaški Slatini pripravil najpozneje leta 1842. Osrednji del stavbe z dvorano so zgradili v letih 1844 in 1845, desno krilo s kavarno in hotelskimi sobami v letih od 1845 do 1847, levo krilo z restavracijama v letih 1856 in 1857 ter začetno stavbo za levim krilom leta 1859.¹²³ Da je bila kljub dolgemu obdobju gradnje celota zgrajena po

¹¹⁵ AT StLA, Ortsbildersammlung (OBS), Rohitsch Sauerbrunn, Einzelnes-III-003, pokrito sprehajališče v Rogaški Slatini. O zasteklitvi gl. Puff, *Wegweiser in sämtliche*, 76; Režek, *Rogaška Slatina*, 103–04.

¹¹⁶ Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 600.

¹¹⁷ O pokritih sprehajališčih v evropskih zdraviliščih gl. zlasti Hazler, "O *wandelbahnu* iz Rogaške," 233–50.

¹¹⁸ Wagner-Rieger, *Wiens Architektur*, 56. Za reprodukcijo druge Cortijeve kavarne gl. Kurdiovsky, Petrasová in Fabiani, "The Life and Work," 28, repr. 14.

¹¹⁹ Za reprodukcijo pripravljalne risbe za drugo Cortijevo kavarno gl. "Plates," 214, repr. VII.

¹²⁰ O paviljonu Tempel gl. Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 599–600 (s starejšo literaturo).

¹²¹ AT StLA, OBS, Rohitsch Sauerbrunn, Einzelnes-III-002, pokrito sprehajališče v Rogaški Slatini. Za Uetzeva dela gl. Žafran, "Arhitektura Zdravilišča," 30.

¹²² AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 16–17.

¹²³ Režek, *Rogaška Slatina*, 101.

Hasslingerjevih načrtih, samo začetno krilo je bilo skrajšano za nekaj osi, dokazujeta situacijski načrt iz leta 1859¹²⁴ ter signiran, vendar nedatiran Hasslingerjev načrt pritličja *Project für das in Sauerbrunn bei Rohitsch neu zu erbauende Cursaal-Kaffehaus- und Traiteurie-Gebäude*. Na tem sta sivo narisana tudi lega takrat še obstoječih prvotne restavracije, starega kopališča in konverzacijske dvorane (prvega zdraviliškega doma), z rožnato pa novega kopališča, ki je bilo pravkar zgrajeno ali pa je bilo še v gradnji (sl. 22).¹²⁵ Hasslinger je predvidel približno 60 metrov dolgo, 19 × 3-osno nadstropno glavno stavbo, ki ji je na severovzhodu priključil 6 × 4-osno severno krilo, skozi katero bi peljala nova cesta, ter k temu 9 × 4-osno začetno krilo, obdano z zidom proti vznožju hriba Janina. Predvidel je tudi teraso, na katero bi vodila stopnišča pred osrednjim rizalitom in ob straneh pročelja. V osrednjem, širšem delu stavbe je bila predvidena dvorana s po petimi francoskimi okni v zahodni in vzhodni steni, leseno galerijo ob severni, vzhodni in južni steni ter širokima vhodoma na severni in južni steni. Ob vseh steni sta vrisana tričetrtninska stebra, ki bi bila v celoti vidna nad galerijo. Ob vzhodni steni je vrisan podest, od glavnega prostora ločen s šestimi stebri, medtem ko je arhitekt v vogalih in na zahodni steni načrtoval pilastre. Na zahodu sta bili pod galerijo načrtovani moška in ženska garderoba, na vzhodu pa toaletni prostori in stopnišče, ki je vodilo na galerijo. Južno od dvorane je Hasslinger predvidel veliko biljardno sobo, igralni sobi za kadilce in nekadilce, kavno kuhinjo, sobo za kavarnarja, stopnišče in toaletni prostor. V severnem delu stavbe je bila predvidena velika restavracija (*Saal der 1ten Table d'Hôt*) z majhno shrambo, vzhodno od cestnega prehoda pa nekoliko manjša restavracija (*Saal der 2ten Table d'Hôt*). V začetnem krilu je Hasslinger načrtoval veliko in manjšo kuhinjo, stopnišče, toaletne prostore, shrambo, sobo za goste in dodatno sobo. Južno ob začetnem krilu je vrisal polkrožno ograjeno gostilničarjevo gospodarsko dvorišče.

Izvedbeni načrt za osrednji in desni del glavne stavbe je narisal zidarski mojster Joseph Lobenwein, ga naslovil *Plan des in Sauerbrunn bei Rohitsch neu zu erbauenden St. St. Cursaal Gebaues und Kaffehauses* in signiral *Entworfen Joseph Hasslinger K. K. Baudirections Amts-Ingenieur ter Gezeichnet Joseph Lobenwein Maurermeister* (sl. 23).¹²⁶ Bistveno razliko opazimo v dvorani, v kateri je Lobenwein ob vzhodni steni predvidel samo štiri stebre, saj je stranska nadomestil s kratkima zidovoma, ki sta dvignjen podij močnejše ločila od glavnega prostora dvorane. Na novih zidovih je predvidel pilastre, oblikovno usklajene s tistimi v jugozahodnem in severozahodnem vogalu prostora. Dvorano so zgradili po Lobenweinovem načrtu s štirimi prostostoječimi stebri (sl. 24).¹²⁷ Lobenwein je na dvignjenem podiju predvidel tlakovce v karirastem vzorcu, ki jih na Hasslingerjevem načrtu ni. Razlika je tudi v pregraditvi biljardne sobe v dve manjši sobi s prehodom na sredini.

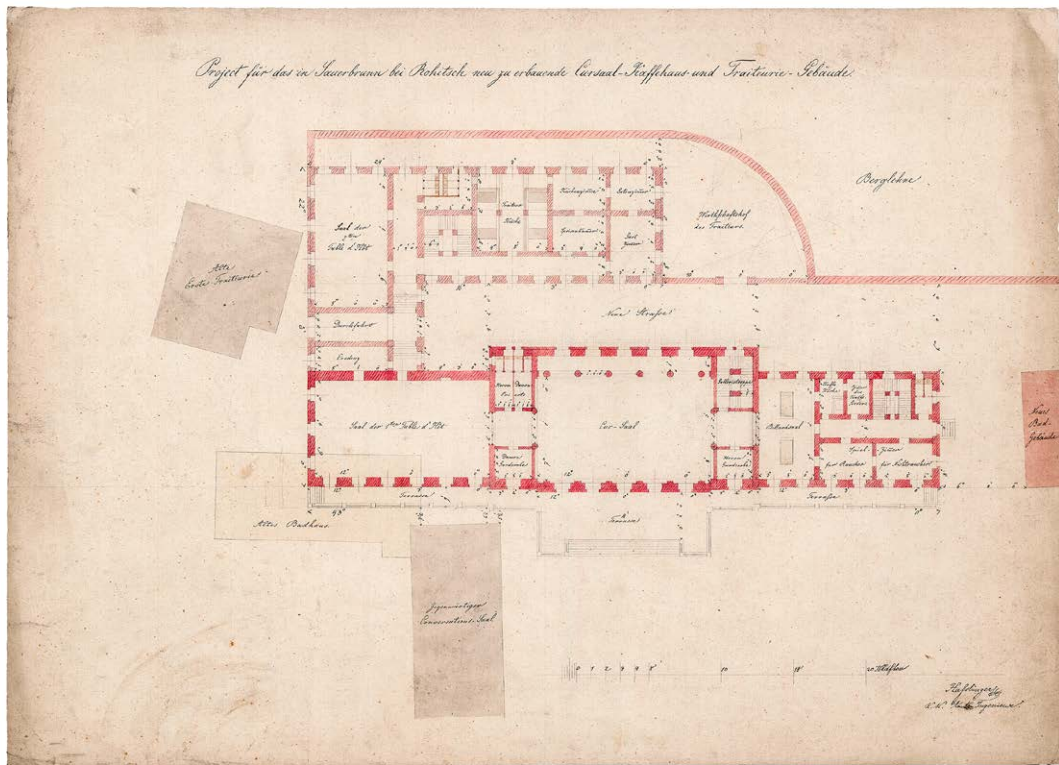
Čeprav bo Hasslingerjev naris zahodnega pročelja drugega zdraviliškega doma treba še poiskati, je iz tlorisa, grafik in fotografij, ki so nastale pred požarom leta 1910, razvidno, da ni predvidel reprezentančnega portika, ampak je osrednji del stavbe zaznamoval s sedemosnim rizalitom, ki je bil obrobjen z rusticiranimi lizenama in zgoraj zaključen s profiliranim ogredjem in dekorativnim

¹²⁴ AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 57, Nr. 671, situacijski načrt Rogaške Slatine, 1859.

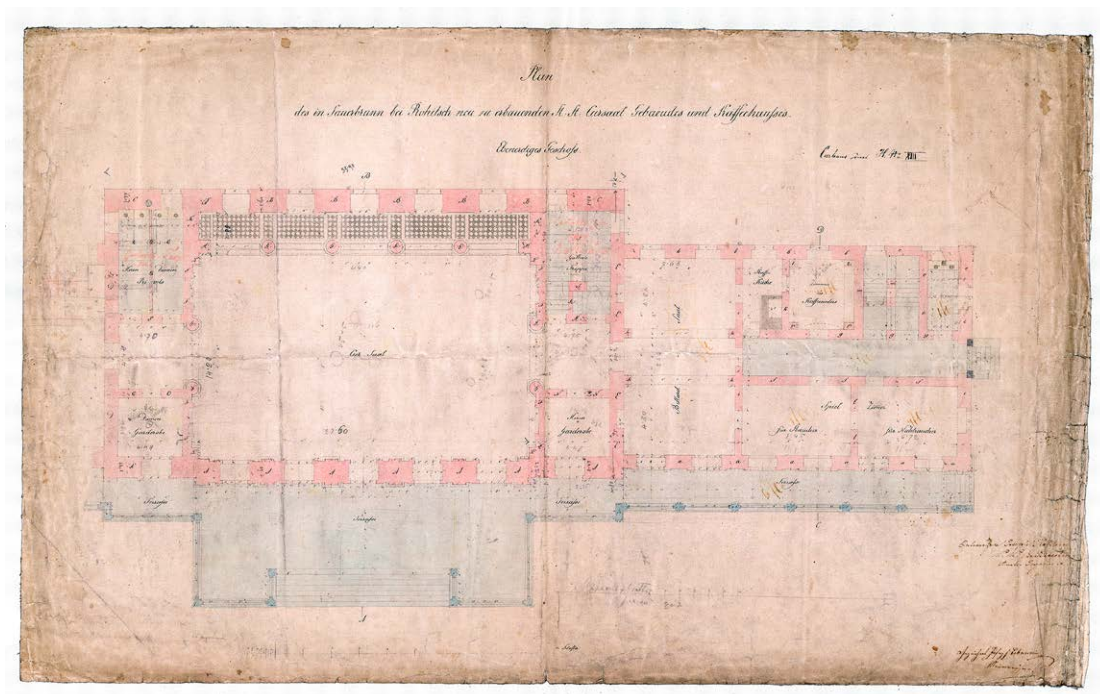
¹²⁵ AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 57, Nr. 673, Joseph Hasslinger: načrt za drugi Zdraviliški dom v Rogaški Slatini.

¹²⁶ AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 57, Nr. 675, Joseph Hasslinger in Joseph Lobenwein: načrt za drugi Zdraviliški dom v Rogaški Slatini. Joseph Lobenwein je najbrž identičen s stavbnim mojstrom, ki je v letih 1874 in 1875 po naročilu Aloisa pl. Kriehuberja pripravil načrte za mlin Styria v Mariboru. O načrtih in stavbi gl. Ifko, "Intes," 167–68.

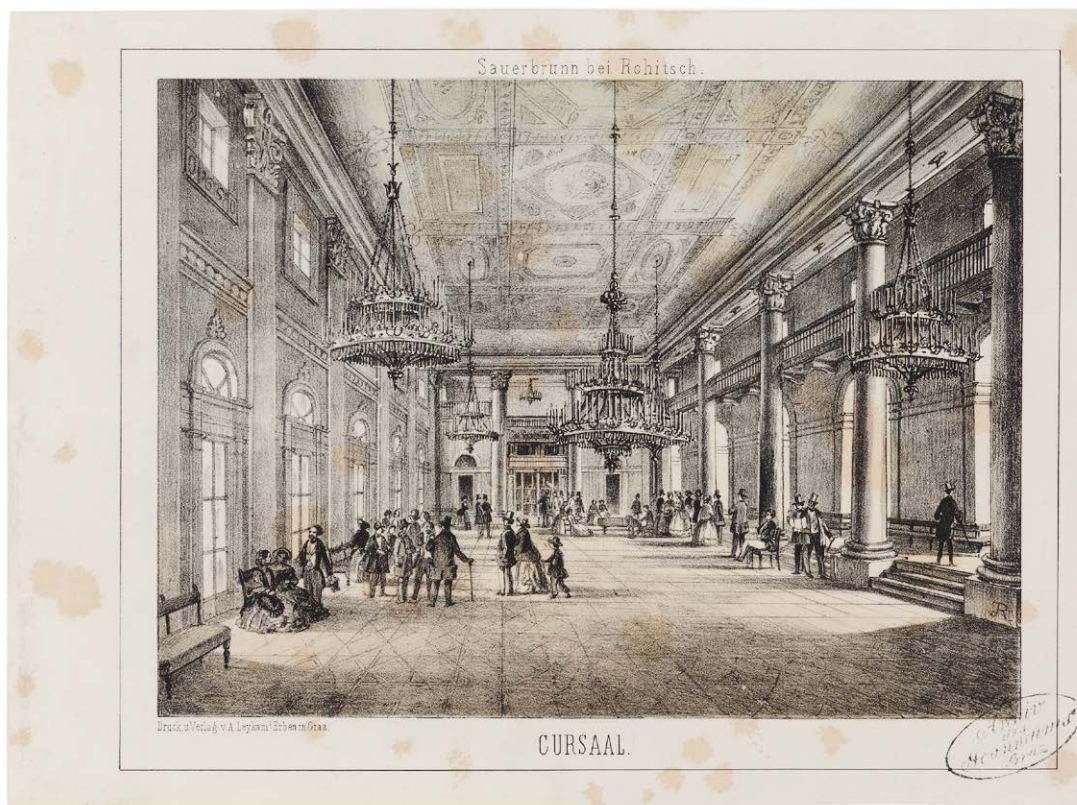
¹²⁷ AT StLA, OBS, Rohitsch Sauerbrunn, Einzelnes-III-001, dvorana drugega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini.

22. Joseph Hasslinger: Načrt za drugi Zdraviliški dom v Rogaški Slatini, ok. 1842
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

23. Joseph Hasslinger in Joseph Lobenwein: Načrt za drugi Zdraviliški dom v Rogaški Slatini, ok. 1844
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

24. Dvorana drugega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini, litografija (© Steiermärkisches Landesarchiv)

konzolnim vencem. Sedemosnemu je sledil še plitev petosni rizalit, do katerega je vodilo stopnišče in nad katerim se je dvigal pravokotni zidec. Petosni rizalit je bil členjen s šestimi kolosalnimi korintskimi pilastri, ki so nosili profilirano ogredje, konzolni venec in profilirano trikotno čelo z uro in figurama v visokem reliefu. Nadstropna stavba je imela zelo visoko pritličje, osvetljeno s polkrožno zaključenimi francoskimi okni, ki so jih obrobljali toskanski pilastri in profilirane obrobe okrog lokov, zgoraj okrašene s klasicističnimi palmetami. Arhitrav, ki so ga navidezno nosili toskanski pilastri, je obtekal celo stavbo. Majhna kvadratna okna prvega nadstropja so imela gladke obrobe in polkna, podstrešne sobice v stranskih krilih pa so bile osvetljene s strešnimi odprtini.

Medtem ko primerjava drugega zdraviliškega doma z osrednjo zdraviliško stavbo Weilburg v Badnu pri Dunaju¹²⁸ ni prepričljiva in bo treba zglede za stavbo še poiskati, je mogoče pritrditi mnenju Igorja Sapača, da sta na dvorano zdraviliškega doma vplivali dvorana *Zeremoniensaal* v dunajskem Hofburgu in dvorana v palači Rasumofsky v tretjem dunajskem okrožju, ki ju je sprojektiral belgijski klasicistični arhitekt Louis Montoyer (1749–1811).¹²⁹ Cesar Franc II. (I.) je izdal ukaz za začetek gradnje ceremonialne dvorane v Hofburgu leta 1804, samo enajst dni po razglasitvi Avstrijskega cesarstva

¹²⁸ Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 601.

¹²⁹ Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 601.

in po že dolgo odobrenih načrtih višjega dvornega arhitekta Louisa Montoyerja.¹³⁰ Ob zavedanju reprezentativnega, ceremonialnega in državnškega pomena nove dvorane se je Montoyer posvetil oblikovanju arhitekturno slovesnega in materialno ekskvizitnega prostora, ki ga je osvetlil z visokimi okni in vrati v treh stranicah, nad katerimi so reliefi in pravokotne svetlobnice, ponoči pa ga je osvetljevalo 29 mogočnih kristalnih lestencev.¹³¹ Stene je členil s pilastri, raven kasetirani strop pa podprl s kolosalnimi, na ožjih stranicah podvojenimi korintskimi stebri, prevlečenimi z medeno rumenim štukmarmorjem (sl. 25). Dvorana velja za najkvalitetnejšo klasicistično prostornino v Avstriji.¹³² Med letoma 1803 in 1807 zgrajena palača ruskega veleposlanika, kneza Rasumofskega, ki je po razkošju tekmovala z novozgrajenimi reprezentativnimi prostori Hofburga, je bila v času dunajskega kongresa in po njem eno najpomembnejših središč družabnega življenja, veličastnih sprejemov in prireditev ter koncertov v prestolnici.¹³³ Hasslinger, ki sta mu bila podoba in reprezentativno-politični pomen obeh dunajskih dvoran zagotovo znana, je njun blišč v nekoliko manjšem merilu in ob opustitvi figuralnih reliefov poustvaril v Rogaški Slatini (sl. 26).¹³⁴ Kot tretji vzor je omembe vredna tudi dvorana redute v Badnu pri Dunaju, ki so jo zgradili v letih od 1799 do 1801 po načrtih Louisa Montoyerja in je bila porušena leta 1908.¹³⁵ Dvorana redute je spominjala na ceremonialno dvorano v Hofburgu, le da ni imela pravih stebrov, temveč iluzionistično naslikane korintske polstebre, bila pa je tudi brez reliefov. Stebre, ki poustvarjajo monumentalni višinski vzgon korintskega templja in so v *Zeremoniensaal* razporejeni v enakomernih razmakih med daljšima in v podvojeni obliki pred krajšima stranicama dvorane, v palači Rasumofsky pa v enakomernem ritmu obtekajo prostor, je Hasslinger v Rogaški Slatini razporedil pred vzhodno, južno in severno steno, ki jih je obtekala galerija, zahodna stena pa je bila členjena s pilastri. V daljših stranicah so bila visoka, polkrožno zaključena okna, krajši pa sta bili predrti s pravokotnimi in polkrožno zaključenimi prehodi, ki so harmonično členili stene. Anonimni pisec (po slogu sodeč najverjetneje Rudolf Gustav Puff) je leta 1847 zapisal, da je bilo osem stebrov in dvanajst pilastrov delno zidanih in delno zgrajenih iz tufa ter svetlo modro marmoriranih (prevlečenih s štukolustrom).¹³⁶ Stene so bile blede rumene, štukature bele, strop pa je bil bogato okrašen s pozlačenimi ornamentami na beli in modri podlagi.¹³⁷ Modro-rumeno-belo-zlata barvna shema se je precej razlikovala od toplih tonov obeh dunajskih dvoran, skupni pa so jim bili lestenci, saj so slatinsko dvorano opremili s petimi »kolosalnimi« in dvema majhnima lestencema, izdelanimi v dunajskem podjetju pozlatarja Zentnerja.¹³⁸ Anonimni pisec je presodil, da so si velikodušni štajerski deželni stanovi z razkošno dvorano postavili bleščeč spomenik, ki po razkošju in dobrem okusu ne zaostaja za nobenim zdraviliščem, tudi ne za zelo občudovanimi dvoranami porenskih zdravilišč.¹³⁹

¹³⁰ Benedik, "Der Zeremoniensaal," 205–06.

¹³¹ Benedik, "Der Zeremoniensaal," 207–08.

¹³² Hanzl-Wachter, Kalousek, Mader-Kratky in Weinberger, "Die Wiener Hofburg," 177.

¹³³ Feuchtmüller, "Louis Montoyer," 40.

¹³⁴ AT StLA, OBS, Rohitsch Sauerbrunn, Kurhaus-III-006, Max Helff: dvorana drugega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini.

¹³⁵ *Die Denkmale*, 57, 60–62; Kräftner, "Baden – Architektur," 78.

¹³⁶ "Der neue Cursaal," 707.

¹³⁷ "Der neue Cursaal," 707.

¹³⁸ "Der neue Cursaal," 707.

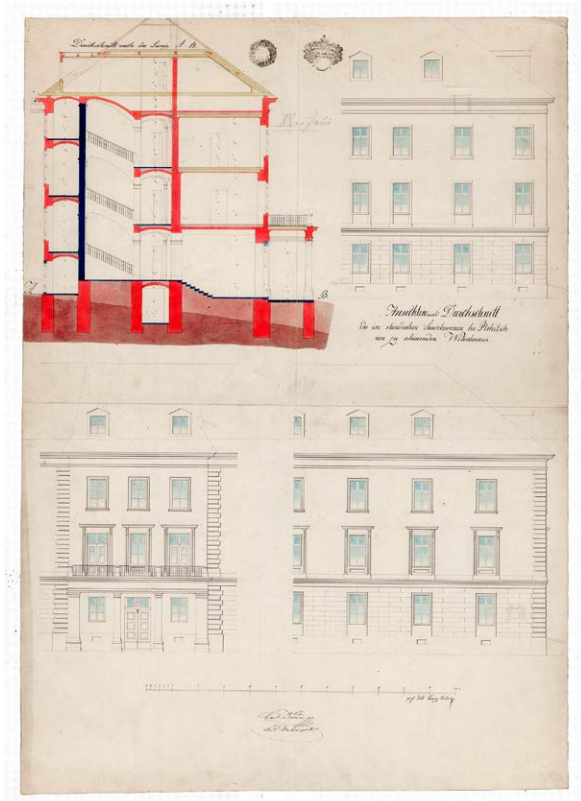
¹³⁹ "Der neue Cursaal," 707.

25. Johann Nepomuk Höchle in Franz Wolf: Poklonitev cesarju Ferdinandu I. v Ceremonialni dvorani Hofburga, litografija, 1835 (Wikipedia)

26. Max Helff: Dvorana drugega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini, razglednica, ok. 1900 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

27. Franz Urban: Načrt za hotel (Strossmayerjev dom) v Rogaški Slatini, 1846 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

večjimi okni, ki bi jih obrobili geometrijsko okrašeni okvirji. Arhitekturna dekoracija bi se zgostila samo na triosnem prirezanem delu stavbe, kjer je Urban predvidel rizalit s štirimi toskanskimi pilastri na gladki steni pritličja, ki bi nosili arhitrav in plitev balkon s kovinsko ograjo. Gladke stene prvega in drugega nadstropja bi bile predrte s pravokotnimi odprtini, enako okrašenimi kot tiste na stranskih krilih, samo dvojna vrata na balkon bi bila širša od okna med njima. Kolikor je mogoče soditi po grafikah, med gradnjo niso samo dvignili stavbe za mezanin, pač pa so pred triosnim vogalnim delom stavbe prizidali altano na preprostih slopih, ki so jo pisci imenovali balkon.¹⁴⁴ V najbolj razkošnih sobah z izhodom na altano je leta 1883 bival cesar Franc Jožef. Čeprav je bila največja, je bila Urbanova stavba najpreprostejša od štirih reprezentativnih stavb, ki so jih po Hasslingerjevem urbanističnem načrtu zgradili v Rogaški Slatini.

Velikega hotela oziroma stanovanjske stavbe, sedaj imenovane Strossmayerjev dom in zgrajene v letih od 1846 do 1848 po novem urbanističnem načrtu Rogaške Slatine, ni sprojektiral Joseph Hasslinger.¹⁴⁰ Tlorise kleti, pritličja, dveh nadstropij in podstrešja z 71 sobami za goste, priročnimi kuhinjami in sobicami za služabnike ter toaletnimi prostori v treh etažah je leta 1846 zasnoval Franz Urban, odobril pa jih je deželni stavbni inšpektor Carl Domenigg.¹⁴¹ Načrt so med gradnjo dopolnili z zgornjim mezaninom, v katerem so pridobili 25 sob za goste.¹⁴² Da Urban prvotno ni načrtoval mezanina, kažejo tudi signirani prerezi in narisi fasad (sl. 27).¹⁴³ Proti parku in cesti usmerjeni stranski krili je Urban zasnoval s šivanimi robovi, pravokotnimi kletnimi okni na gladkem spodnjem horizontalnem pasu in pravokotnimi okni s profiliranimi okviri na rusticiranem pritličju, ki bi bilo od nadstropja ločeno s profiliranim vencem. Stene prvega in drugega nadstropja bi bile gladke in zgoraj zaključene s profiliranim venčnim zidcem. Piano nobile je poudaril z

¹⁴⁰ Za pripis stanovanjske stavbe (imenovane tudi Hiša št. XIV, Wienerhaus, Kaiserhaus, Balkonhaus, Strossmayerjev dom) Josephu Hasslingerju gl. Žafran, "Arhitektura Zdravilišča," 48, 54.

¹⁴¹ AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 57, Nr. 688–689, Franz Urban: načrta za novogradnjo stanovanjske stavbe v Rogaški Slatini. Projektant je morda identičen s Francem Urbanom, ki se je leta 1851 priselil v Maribor iz Banata in bil dve leti pozneje sprejet v mariborski ceh kot zidarski mojster. Gl. Curk, "Mariborsko gradbeništvo," 304.

¹⁴² Za 96 sob za goste v stanovanjski hiši gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 99.

¹⁴³ AT StLA, Plänesammlung Steiermark, Rohitsch Sauerbrunn, M. 57, Nr. 691, Franz Urban: načrt za novogradnjo stanovanjske stavbe v Rogaški Slatini.

¹⁴⁴ Gl. npr. Režek, *Rogaška Slatina*, 99.

Zasebna naročila

V vlogi za profesuro navedena nova dekoracija poletne rezidence vojvodinje Berryjske v Brunnseeju dokazuje,¹⁴⁵ da je bila med Hasslingerjevimi naročniki tudi Marija Karolina vojvodinja Berryjska (1798–1870), hči Franca I., kralja Neaplja in Sicilije, ter vdova po morebitnem francoskem prestolonasledniku Karlu Ferdinandu, ki je dvorec Brunnsee kupila leta 1837 in ga do smrti uporabljala kot poletno rezidenco.¹⁴⁶ Stavbna zgodovina dvorca, ki je še vedno v lasti vojvodinjininih potomcev, je slabo raziskana, vendar bi Hasslingerju smeli pripisati načrte za prenovo, med katero so pred glavni vhod prizidali altano in v osi nad njo atiko s trikotnim čelom.¹⁴⁷ Na toskanskih slopih stoječa altana na čelni strani ponavlja motiv rimskega triločnega slavoloka z višjim in širšim srednjim ter ožjima stranskima prehodoma. Triosna atika ima tri pravokotna okna z izmenjujočimi se segmentnima in trikotnim zaključkom. Sočasne prezidave v javnosti nedostopni notranjščini v literaturi še niso bile obravnavane. Domnevati smemo, da so odstranili baročno dekoracijo prostorov in jo nadomestili s klasicistično, saj se vojvodinjin okus oziroma njena težnja po sodobnih interierjih in odklon do predhodnih slogov jasno odražajo v odstranitvi rokokojskih dekoracij v proti ulici obrnjenih reprezentančnih prostorih drugega nadstropja palače Eggenberg-Herberstein v Gradcu (Sackstraße 16), v katerih je živela v letih med 1834 in 1864.¹⁴⁸

Druge stavbe za zasebne naročnike v vlogi za profesuro niso navedene, zato lahko načrte zanje datiramo po 9. juniju 1842. Stanovanjsko-poslovna hiša za podjetnika Carla Gerdesa, ki so jo raziskovalci ocenili za najlepšo klasicistično stavbo v Mariboru, sodi med najboljše raziskana Hasslingerjeva dela.¹⁴⁹ Leta 1844 je Carl Gerdes naročil načrte za enonadstropno enodružinsko stanovanjsko hišo s trgovskim prostorom in sobo za uslužbence tovarne kavnih nadomestkov, ki jo je tri leta prej uredil v nekdanji celestinski cerkvi. Načrte so naročnik in pristojni uradniki podpisali 24. decembra 1844; graditi so začeli najpozneje aprila 1845 in gradnjo dokončali naslednje leto, ko je hišo omenil Rudolf Gustav Puff.¹⁵⁰ Hasslinger je hišo zasnoval kot palačo s sedemosnim glavnim pročeljem, členjenim s komaj nakazanimi stranskima rizalitoma, ki ju v nadstropju zaznamujejo toskanski pilastri (sl. 28).¹⁵¹ Pritličje in vogale je opremil s preprosto rustiko, pravokotna okna gladkega gornjega nadstropja pa je poudaril s pravokotnimi polji pod okni in trikotnimi čeli, ki so okrašena s palmetami. Povezovalni trakt do tovarne oziroma nekdanje celestinske cerkve je Hasslinger zasnoval izrazito klasicistično in opremil z ravno streho, lunetnimi okni med pasovi rustike v pritličju in toskanskimi polstebri v nadstropju. Arhitekt je za Carla Gerdesa zasnoval majhno palačo, ki je z udobjem močno preseerala tedanje stanovanjske razmere v Mariboru, saj je imela kuhinjo z zidanim štedilnikom, kopalnico z

¹⁴⁵ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 16.

¹⁴⁶ O vojvodinji Berryjski in nakupu gospostva Brunnsee pri Murecku na vzhodu Štajerske gl. Elis, *Zu Gast in Graz*, 181–83.

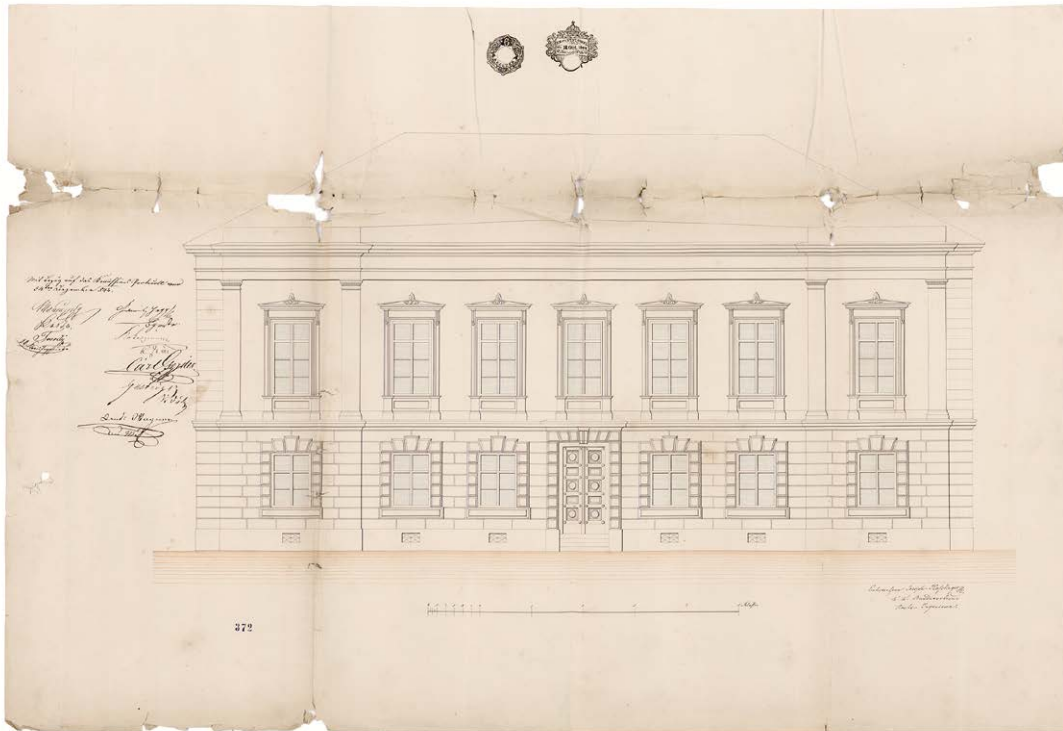
¹⁴⁷ O prezidavi, datirani v drugo četrtino 19. stoletja, gl. Krenn, *Die Oststeiermark*, 101.

¹⁴⁸ Prim. Elis, *Zu Gast in Graz*, 182; Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 490–99.

¹⁴⁹ Gl. npr. Premrov, "Arhitektura devetnajstega stoletja," 351; Curk, "Oris 12 najpomembnejših," 202–04; Curk in Premzl, *Mariborske vedute*, 84–85, 179, 185; Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 522–23; Vidmar, "The Palais of Hermann," 153–55; Vidmar, *Umetnostna galerija*, 32–39, Vidmar, "Klasicistična arhitektura," 32–35.

¹⁵⁰ Puff, *Marburg in Steiermark*, 80; Puff, *Maribor: Njegova okolica*, 61.

¹⁵¹ AT StLA, KA Marburg, Fasz. 11, K 28/1, fol. 372, Joseph Hasslinger: načrt za hišo Carla Gerdesa v Mariboru, 1844.

28. Joseph Hasslinger: Načrt za hišo Carla Gerdesa v Mariboru, 1844 (© Steiermärkisches Landesarchiv)

banjo, zastekljen zimski vrt, ki so ga ogrevali z lončenima pečema, predvsem pa ogrevanje z vročim zrakom, ki ga je Hasslinger vrisal v prostorih prvega nadstropja, kurilnici in napeljave zanj pa so vidne na tlorisu kleti.¹⁵²

Načrti za tako imenovano Zirngastovo hišo na vogalu Partizanske ceste 13 in Cankarjeve ulice 2 v Mariboru, ki je bila po hudih poškodbah med medvojnimi bombardiranjem porušena in leta 1961 nadomeščena s stavbo Veletkanine po načrtih arhitekta Bogomirja Ungarja,¹⁵³ še niso bili najdeni, zato jo lahko proučujemo samo na podlagi fotografij in načrtov za prenove. Napačno poimenovanje Zirngastova hiša je v literaturo uvedel Rudolf Gustav Puff, ki je leta 1846 zapisal, da sodi Zirngastova hiša med najlepše v Graškem predmestju, da so jo zgradili po Hasslingerjevem načrtu in da ima plemenito pročelje z enajstimi okni, obogateno z arhitekturnim okrasjem.¹⁵⁴ Kakor je razvidno iz matičnih knjig, je mesar Matthias Zirngast iz Svete Trojice v Slovenskih goricah v hiši s tedanjim naslovom Graško predmestje 243 dejansko stanoval,¹⁵⁵ vendar nikoli ni bila v njegovi lasti. Naročnik Hasslingerjevih načrtov je bil upravitelj gospodstva Vetrinjski dvor in poznejši

¹⁵² AT StLA, KA Marburg, Fasz. 11, K 28/1, fol. 371, Joseph Hasslinger: načrt za hišo Carla Gerdesa v Mariboru, 1844.

¹⁵³ O Martinčevem dvoru in stavbi Veletkanine gl. Curk, *Vodnik*, 70; Sapač, "Katalog pomembnejših klasicističnih," 512.

¹⁵⁴ Puff, *Marburg in Steiermark*, 110; Puff, *Maribor: Njegova okolica*, 78.

¹⁵⁵ Gl. npr. Nadškofjski arhiv Maribor, Maribor – Sv. Marija, Poročna knjiga, 1846–1857, pag. 123.

mariborski župan Othmar Reiser (1792–1867), ki je gradbeno parcelo pridobil 18. avgusta 1844 od šentpavelskega samostana ter 21. oktobra istega leta prosil za vpis svoje lastnine v zemljiško knjigo gospostva Vetrinjski dvor, kar je bilo storjeno še istega dne.¹⁵⁶ Z upoštevanjem nakupa parcele in Puffove omembe lahko gradnjo hiše datiramo v leta med 1844 in 1846. Dvonadstropna Reiserjeva hiša je bila ob nastanku največja večstanovanjska najemniška hiša v Mariboru, saj je krilo ob sedANJI Partizanski cesti obsegalo enajst, ob Cankarjevi ulici pa trinajst osi (sl. 29).¹⁵⁷ V pritličju so bili ob Partizanski cesti trgovski lokali, na Cankarjevi pa polkrožno zaključene okenske odprtine, povezane s kapitelnimi zidci, in velik polkrožen portal, okrašen z rustiko, ki je vodil na notranje dvorišče. Monumentalno stavbo je Hasslinger ritmiziral z elementi, značilnimi za sočasno dunajsko gradnjo večstanovanjskih najemniških hiš, na primer s poudarjanjem osrednjih osi, plitvimi osrednjimi in stranskimi rizaliti, z rustiko poudarjenimi deli pritličja, kolosalnimi lizenami in dekorativnim venčnim zidcem.¹⁵⁸ Kolikor je mogoče soditi po fotografijah, je Hasslinger pravokotna okna piana nobile poudaril z dekorativnimi pravokotnimi polji pod njimi ter ravnimi profiliranimi čeli, ki so slonela na konzolicah, okna drugega nadstropja so imela samo ravna profilirana čela. Nad njimi in pod kvadratnimi svetlobnicami, ki so osvetljevale podstrešje, je stavbo obtekal friz neoromanskih slepih arkad, ki so ga prekinjale samo kolosalne lizene in je spominjal na ločna friza na pročelju župnijske cerkve v Gleichenbergu in na zvonikih župnijske cerkve v Eggersdorfu. S prenosom iz sakralne arhitekture je Hasslinger tudi posvetno stavbo okrasil z zgodnjehistorističnimi neoromanskimi elementi, vtis palače ali celo utrjenega gradu pa je dosegel z 2×2 -osnim plitvim vogalnim rizalitom, ki je z rustiko v pritličju in kolosalnimi lizenami učinkoval kot vogalni stolp.

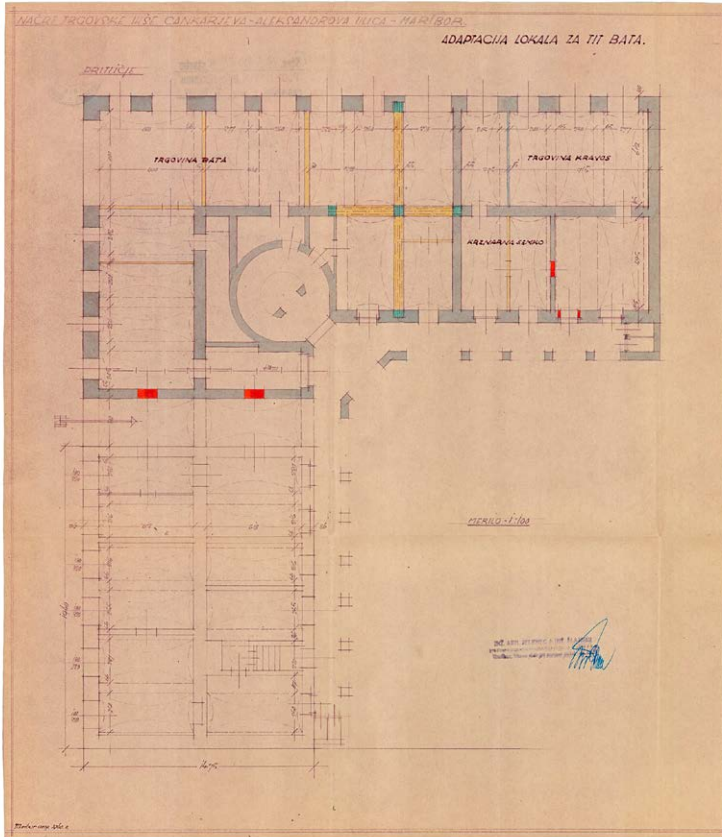

29. Joseph Hasslinger: Večstanovanjska najemniška hiša za Othmarja Reiserja, Maribor, razglednica, ok. 1903 (© Pokrajinski arhiv Maribor)

¹⁵⁶ Pokrajinski arhiv Maribor (SI PAM), SI_PAM/1802/001/043/00004, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov mest in trgov, 1713–1895, 1616 Glavna zemljiška knjiga gosposčine Vetrinjski dvor, št. 453, pag. 1155.

¹⁵⁷ SI PAM, SI_PAM/1702/001/006/001, Album mariborskih razglednic, uredil Amand Rak, 1903, inv. št. 3354. O gradnji večstanovanjskih najemniških hiš v Mariboru v 19. stoletju gl. Sapač, "Večstanovanjske najemniške hiše," 267–70.

¹⁵⁸ Prim. Goebel in Parenzan, "Die Wohnbauten," 35–36.

30. Jože Jelenec in Vladimir Šlajmer: Načrt za prenovo trgovske hiše Cankarjeva ulica 2 / Aleksandrova cesta 13 v Mariboru, 1940 (© Pokrajinski arhiv Maribor)

S tlorisa, ki sta ga avgusta 1940 pripravila inženirja Jelenc in Šlajmer ob prenovi trgovskih lokalov v pritličju, je razvidno, da je imela hiša na dvorišni strani zidane arkadne hodnike, ki so bili oprti na slope, in da je nadstropja po vertikali povezovalo krožno stopnišče, umeščeno v vogal traktov (sl. 30).¹⁵⁹ Reiserjeva hiša, zgrajena po Hasslingerjevih načrtih, je bila ena prvih po vzoru dunajske *Zinshaus* zgrajenih večstanovanjskih najemniških hiš v Mariboru. Ta tip večstanovanjske najemniške hiše je prav v štiridesetih letih 19. stoletja na Dunaju doživel izjemen razmah,¹⁶⁰ ambiciozni Reiser pa je zaposlil arhitekta, ki je bivanje v večstanovanjskih najemniških hišah tudi osebno odlično poznal, saj je na Dunaju živel v največji večstanovanjski najemniški hiši (*auf der Wieden, im Freihause Nr. 1, 3ter Hof, 18te Stiege, im 2 Stocke, rechts die Thür*),¹⁶¹ ki je bila v lasti grofov Starhembergov in v kateri je živelo okrog 1000 stanovalcev,¹⁶² med službovanjem v Gradcu pa je bival v novih večstanovanjskih najemniških hišah s št. 700 in 752 v ulici Zinzendorfgasse.¹⁶³

Približno sočasno z Reiserjevo hišo v Mariboru je Joseph Hasslinger sprojektiral veliko večstanovanjsko najemniško hišo *Palais Kees* za lastnika nepremičnin Johanna Christopha Keesa, ki je

¹⁵⁹ SI PAM, SI_PAM/0011/008/00001/009, Uprava za gradnje in regulacijo Maribora 1840–1963, Cankarjeva ulica 2, gradbeni spisi in gradbena dokumentacija, Jelenc in Šlajmer: načrt trgovske hiše Cankarjeva – Aleksandrova ulica – Maribor.

¹⁶⁰ Gl. npr. Nierhaus, "Bausteine der Großstadt," 11–15.

¹⁶¹ AT UAAbKW, VA 1834, Nr. 282, 25. 4. 1834.

¹⁶² O večstanovanjski najemniški hiši, zgrajeni med letoma 1759 in 1769 po načrtih Johanna Ferdinanda Mödlhammerja in Andreasa Zacha, gl. Czeike, *Historisches Lexikon Wien*, 390–91.

¹⁶³ *Schematismus des Herzogthumes* (1842), 47; *Handbuch des Herzogthumes* (1845), 53.

del nekdanjega Breunerjevega zemljišča ob graških ulicah Glacisstraße in Elisabethstraße pridobil leta 1843.¹⁶⁴ Načrti za dve hiši z enotno fasado¹⁶⁵ so bili pripravljeni pred 7. julijem 1843, ko jih je na bodočem gradbišču proučila in potrdila gradbena komisija, v kateri so bili tudi stavbna mojstra Georg Lindner in Christoph Stadler ter tesarski mojster Christoph Ohmeyer.¹⁶⁶ Na ohranjenih načrtih je podpisan samo stavbni mojster Georg Lindner, zato je veljal za projektanta Keesove večstanovanjske najemniške hiše, Ilse Bauer pa jo je na podlagi slogovnih značilnosti pripisala Georgu Hauberisserju starejšemu.¹⁶⁷ Za atribucijo Hasslingerju je odločilna omemba v dopisu, s katerim je Johann Christoph Kees uradnikom graškega magistrata pojasnjeval, da je osem lesenih stopnic na podstrešje v severni hiši zgradil po nasvetu arhitekta Josepha Hasslingerja, saj bi bile kamnite, ki jih je zahteval magistrat, pretežke in potencialno nevarne.¹⁶⁸ Investitor je v zapisniku navedel tudi, da je stavbo sprojeval uradni inženir Joseph Hasslinger in da je do smrti vodil gradnjo.¹⁶⁹

V letih med 1843 in 1845 zgrajena Keesova palača, ki je bila ob rotovžu, stražarnici pred vrati Burgtor (danes Café Promenade) in hiši na trgu Freiheitsplatz 4 ena od štirih graških klasicističnih hiš s stebri na pročeljih,¹⁷⁰ je zaradi markantne kolonade in rabe antičnih frizov obveljala za najpomembnejšo poznoklasicistično stavbo v mestu.¹⁷¹ Leta 1851 jo je kupil graški župan Moritz vitez pl. Franck, med letoma 1878 in 2000 je bil v stavbi sedež vojaškega poveljstva, v letih 2009 in 2010 pa je bila preurejena v študentski dom. S tlorisov je razvidno, da sta bili v južni hiši samo dve stanovanji, manjše dvosobno in večje štirisobno z dostopom na ložo, v severni hiši pa je imelo manjše stanovanje tri velike sobe in dve majhni, obrnjeni na dvorišče, medtem ko je imelo največje stanovanje kar šest na ulico obrnjenih sob, od katerih sta dve imeli dostop na ložo, ter veliko vhodno vežo in pomožne prostore ob dvorišču (sl. 31).¹⁷²

¹⁶⁴ Hilzensauer et al., *Die Kunstdenkmäler*, 73; Resch in Weidenhoffer, "Vorstadtverbauung und Stadterweiterung," XLII, XLIV.

¹⁶⁵ Za povezavo dveh sosednjih hiš z enotno fasado gl. Ebnet, *Die Ludwigstraße*, str. 28–29, 38, 51, 59.

¹⁶⁶ Stadtarchiv Graz, Bauakt 8837/843, Glacisstrasse 39, 41, zapisnik gradbene komisije, 7. 7. 1843.

¹⁶⁷ Stadtarchiv Graz, Bauakt 8837/843, Glacisstrasse 39, 41, protokol graškega magistrata, 22. 11. 1845. Za pripis Georgu Hauberisserju starejšemu gl. Hilzensauer et al., *Die Kunstdenkmäler*, 74.

¹⁶⁸ Stadtarchiv Graz, Bauakt 8837/843, Glacisstrasse 39, 41, protokol graškega magistrata, 22. 11. 1845. Če uradniki graškega magistrata ne bi nasprotovali osmim lesenim stopnicam, arhitekt v obsežnem gradbenem spisu sploh ne bi bil omenjen. Posledično bi kazalo v nadaljnjih raziskavah preveriti, ali je Hasslinger načrtoval še katero od stavb, pri katerih so se na načrte podpisali stavbni mojstri, ki so izvedli gradnjo. Na Hasslingerjevo avtorstvo pomislimo pri palači Meran v Gradcu, ki jo je dal zgraditi nadvojvoda Janez in kaže nekatere vzporednice s palačo Kees in drugim Zdraviliškim domom v Rogaški Slatini. Da Hasslinger najverjetneje ni bil avtor načrtov, kaže dejstvo, da so bili dokončani že leta 1840, v Hasslingerjevi vlogi za profesuro leta 1842 pa palača za nadvojvodo Janeza ni navedena. O palači Meran gl. Hilzensauer et al., *Die Kunstdenkmäler*, 124–36. Nadalje bi bilo zanimivo preveriti, ali je bil Hasslinger po letu 1842 vpleten v poznoklasicistično preoblikovanje severne fasade ptujskega Malega gradu (zdaj Knjižnica Ivana Potrča Ptuj). Prenovo, ki so jo izvedli okrog leta 1850, je naročil tedanji lastnik Ignac Marija III. grof Attems, ki je bil med letoma 1820 in 1852 štajerski deželni glavar in je bil v tej funkciji in kot podpornik zdravilišča Rogaška Slatina zagotovo seznanjen s Hasslingerjem in njegovim delom. Dokumenti, ki bi dokazovali Hasslingerjevo sodelovanje pri prenovi Malega gradu, zaenkrat niso znani, ohranjeni pa so načrti stavbe pred prenovo, ki jih je 4. decembra 1842 narisal ptujski zidarski mojster Johann Fahr. Za načrte gl. SI PAM, SI_PAM/1806/001/00032, Zbirka gradbenih načrtov 1796–1994, načrt prenove svobodne hiše v Ptuj, 4. 12. 1842.

¹⁶⁹ Stadtarchiv Graz, Bauakt 8837/843, Glacisstrasse 39, 41, protokol graškega magistrata, 22. 11. 1845.

¹⁷⁰ Resch, "Das historische Stadtbild," 21.

¹⁷¹ Resch, "Die Entwicklung der historischen," 60.

¹⁷² Stadtarchiv Graz, Bauakt 8837/843, Glacisstrasse 39, 41, Joseph Hasslinger in Georg Lindner: načrt za večstanovanjsko najemniško hišo Johanna Christopha Keesa v Gradcu.

31. Joseph Hasslinger: Večstanovanjska najemniška hiša za Johanna Christopha Keesa, 1843–1845, Gradec
(© ZRC SAZU, UIFS; foto: Jure Donša)

32. Joseph Hasslinger: Večstanovanjska najemniška hiša za Johanna Christopha Keesa, 1843–1845, Gradec, detajl
(© ZRC SAZU, UIFS; foto: Jure Donša)

Glavno pročelje 15 × 8-osne palače je plastično strukturirano z dvema enoosnim rizalitoma, v katerih sta klasicistična portala s korintskima pilastroma ter triglifi in metopami na prekladi (sl. 32). Portala imata dekorativne lesene vratnice iz časa gradnje. S pravokotno rustiko opremljeno pritličje ima rusticirana polkrožno zaključena okna in je od prav tako rusticiranega nadstropja ločeno z zidcem, okrašenim z meandrom. Gladke stene vrhnjih nadstropij so na vogalih obdane z rusticiranimi kolosalnima lizenama. Okna piana nobile so največja in poudarjena z balustradnimi ograjami ter trikotnimi čeli, ki slonijo na konzolicah. Med rizalitoma, obdanima s korintskima pilastroma, je arhitekt v drugem in tretjem nadstropju vstavil šest kolosalnih kaneliranih korintskih stebrov, ob katerih je dolga in ozka loža s kamnitimi ograjami med bazami stebrov. Stavbo obteka dekorativen konzolni venec; konzole so okrašene z volutami in akantovjem, med njimi so profilirana kvadratna polja (sl. 33).

Večstanovanjska najemniška hiša v Gradcu, ki jo je investitor Kees imenoval veličastna gradnja (*großartiger Bau*),¹⁷³ je najimenoitnejše ohranjeno Hasslingerjevo delo. Z vzori za palačam podobne stavbe, ki jih je načrtoval v Lvovu, Rogaški Slatini, Mariboru in Gradcu, se je seznanil v času študija in potovanja po Italiji, povezava dveh ločenih hiš z enotno fasado, ki daje celoti videz palače, pa je bila značilna tudi za Klenzejeve gradnje ob Münchenski ulici Ludwigsstrasse.¹⁷⁴ Ob Hasslingerjevem zapisu, da je v Rimu eno leto po deset ur dnevno proučeval in do najmanjših detajlov risal *Palazzo Farnese*,¹⁷⁵ smemo sklepati, da je imela prav ta palača največji vpliv na njegovo delo. Neposrednega posnemanja sicer ne zasledimo, najbližji odmev rimske palače pa je viden v dekorativnem konzolnem vencu Keesove palače v Gradcu. Hasslinger ga je prevzel po konzolnem vencu, ki ga je za palačo Farnese po letu 1534 zasnoval Michelangelo.

33. Joseph Hasslinger: Večstanovanjska najemniška hiša za Johanna Christopha Keesa, 1843–1845, Gradec, detajl (© ZRC SAZU, UIFS; foto: Jure Donša)

¹⁷³ Stadtarchiv Graz, Bauakt 8837/843, Glacisstrasse 39, 41, dopis Johanna Christopha Keesa graškemu magistratu, 16. 9. 1845.

¹⁷⁴ Povezavo dveh ločenih hiš z enotno fasado bi Hasslinger lahko prevzel po večstanovanjskih najemniških hišah različnih naročnikov, ki jih je Leo von Klenze sprojektiral na Münchenski Ludwigstraße, skladno s težnjo kralja Ludvika I. Bavarskega po monumentalnih gradnjah in z njegovo zahtevo, da naj bodo zgrajene za tisočletja, ne za stoletja. Za palačam podobne hiše na Ludwigstrasse 1 (1817–1818), Odeonsplatz 1 in 2 (1828), Ludwigstrasse 6, 8, in 10 (1826–1827) gl. Ebnet, *Die Ludwigstraße*, 28–29, 38, 51, 59.

¹⁷⁵ AT UAAbKW, Sitzungsprotokoll, 10. 11. 1842, Nr. 16-c, vloga Josepha Hasslingerja, pag. 12.

Zaključek

Joseph Hasslinger je v petih letih zaposlitve na štajerski deželni stavbni direkciji sprojektiral sakralne stavbe, s katerimi je v štajersko arhitekturo vnesel zgodnjehistoristične elemente po münchenskih vzorih, ter posvetne stavbe, pri katerih je sledil klasicističnim prvinam profesorja Pietra Nobila in poznavanju renesančnih palač, ki jih je proučeval in risal med triinpolletnim študijskim potovanjem po Italiji. Da njegov opus še ni bil celovito raziskan, bi smeli pripisati načrtovanju stavb v sedaj samostojnih državah Sloveniji, Avstriji in Ukrajini, dejstvu, da številni načrti niso bili realizirani, na primer za psihiatrično bolnišnico in stavbo za anatomijo v Gradcu, ter dejstvu, da so bile nekatere stavbe, zlasti v Rogaški Slatini in Mariboru, porušene ali prezidane.

Raziskave za prispevek so potekale v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061) in temeljnega raziskovalnega projekta *Meščanstvo kot umetnostni naročnik na Kranjskem in Štajerskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja* (J6-3136), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Podatki, na katerih temelji ta članek, bodo na razumno zahtevo posredovani interesentom.

Literatura

- Allmer, Gottfried. *Pfarrkirche St. Florian und St. Bartholomäus in Eggersdorf*. Salzburg: Verlag St. Peter, 1995.
- Benedik, Christian. "Der Zeremoniensaal." V *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*, uredila Hellmut Lorenz in Anna Mader-Kratky, 205–09. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016.
- Bratuša, Tina. "Urbanistični razvoj srednjeevropskih zdraviliških krajev. Primeri: Rogaška Slatina, Karlovy Vary, Mariánské Lázně in Františkovy Lázně." Magistrsko delo, Univerza v Mariboru, 2018.
- Buttlar, Adrian von. *Leo von Klenze: Leben – Werk – Vision*. München: Verlag C. H. Beck, 1999.
- Buttlar, Adrian von. *Leo von Klenze: Führer zu seinen Bauten*. Berlin-München: Deutscher Kunstverlag, 2016.
- Curk, Jože. "Oris 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru II." *Časopis za zgodovino in narodopisje* 60 (n. v. 25), št. 2 (1989): 199–227.
- Curk, Jože. *Maribor: Vodnik po mestu in bližnji okolici*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2000.
- Curk, Jože. "Mariborsko gradbeništvo med sredinama 19. in 20. stoletja." *Časopis za zgodovino in narodopisje* 75 (n. v. 40), št. 2–3 (2004): 301–32.
- Curk, Jože, in Primož Premzl. *Mariborske vedute*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2004.
- Cvelfar, Bojan. *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaška Slatina: 1823–1850*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2002.
- Czeike, Felix. *Historisches Lexikon Wien*. Zv. 2, *De-Gy*. Wien: Kremayr & Scherirau/Orac, 2004.
- "Der neue Cursaal." *Allgemeine Theaterzeitung: Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben*, 26. 7. 1847, 707.

- Ebnet, Werner. *Die Ludwigstraße: Münchens königliche Prachtstrasse*. München: Allitera Verlag, 2018.
- Elis, Karlpeter. *Zu Gast in Graz: Berichte, Reisebeschreibungen, Schilderungen vom Mittelalter bis in die Gegenwart*. Graz: Edition Strahalm, 2016.
- Feuchtmüller, Rupert. "Louis Montoyer und sein Palais Rasumofski in Wien." V *Festschrift W. Sas - Zaloziecky zum 60. Geburtstag*, uredila Gertrude Gsodam, 40–48. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1956.
- Frey, Dagobert, ur. *Die Denkmale des politischen Bezirkes Baden*. Wien: Österreichische Verlagsgesellschaft Eduard Hölzel, 1924.
- Goebel, Renate, in Peter Parenzan. "Die Wohnbauten von etwa 1770 bis 1840." V *Wiener Fassaden des 19. Jahrhunderts: Wohnhäuser in Mariahilf*, 28–36. Wien-Köln-Graz: Hermann Böhlau Nachf., 1976.
- Handbuch des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1845*. Gratz: Andreas Leykam'sche Erben, 1845.
- Handbuch des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1846*. Gratz: Andreas Leykam'sche Erben, 1846.
- Hanzl-Wachter, Liselotte, Petra Kalousek, Anna Mader-Kratky in Manuel Weinberger. "Die Wiener Hofburg 1705 bis 1835: Zwischen barockem Prunk und biedermaierlicher „Bescheidenheit“." V *Die Wiener Hofburg: Sechs Jahrhunderte Machtzentrum in Europa*, uredila Renate Leggatt-Hofer in Reinhold Sahl, 147–82. Wien: Brandstätter, 2018.
- Hazler, Vito. O *wandelbahnu iz Rogaške Slatine* in drugih sorodnih stavbah evropskih termalnih zdravilišč. *Kronika* 65, št. 2 (2017): 233–50.
- Hilzensauer, Erik, et al., ur. *Die Kunstdenkmäler der Stadt Graz: Die Profanbauten des II., III und VI. Bezirkes*. Horn-Wien: Verlag Berger, 2013.
- Hübsch, Heinrich. *In welchem Style sollen wir bauen?* Karlsruhe: Verlag der Chr. Fr. Müller'schen Hofbuchhandlung und Hofbuchdruckerey, 1828.
- Ifko, Sonja. "Intes." V *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem: Vodnik po arhitekturi*, uredila Damjana Prešeren, 167–69. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2002.
- "Kaiserthum Oesterreich: Grätz." *Gräzer Zeitung*, 21. 8. 1841, 1.
- Kassal-Mikula, Renata. "Cajetan Schiefer nach Johann Nepomuk von Raimann, 1823, Irren-Heilanstalt auf dem Brünnefeld." V *Das ungebaute Wien: Projekte für die Metropole 1800 bis 2000*, 44–47. Wien: Historisches Museum der Stadt Wien, 1999.
- Kemperl, Metoda. "Celjski in mariborski mestni zidarski mojstri in okrožni inženirji ter njihove naloge." V *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem (1786–1849)*, uredila Metoda Kemperl, 19–27. Celje: Zgodovinski arhiv Celje; Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2008.
- Kernbauer, Alois. "Leitlinien und Besonderheiten der medizinisch-chirurgischen Ausbildung in Graz: Eine Skizze." V *Die neuen Wundärzte: Die Absolventen des Grazer medizinisch-chirurgischen Studiums 1782–1863*, uredila Petra Scheiblechner, XI–XLVI. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 2014.
- Klauser, Manuela. "Byzanzrezeption in sakralen Bauten der Hohenzollern und der Wittelsbacher im 19. Jahrhundert: Vom ideologischen Kaiserstil zum Vorbild des modernen Sakralraums." *Insitu: Zeitschrift für Architekturgeschichte* 15, št. 1 (2023): 99–112.
- Kotłobułatowa, Irina. *Lwów na fotografii 1860–2006*. Lwów: Wydawnictwo Centrum Europy, 2008.
- Kovačič, Franc. *Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini: Zgodovinski podatki*. Ljubljana: Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1914.

- Kräftner, Johann. "Baden – Architektur und Bauen 1800–1850." V *Im Schatten der Weilburg: Baden im Biedermaier*, uredil Johann Kräftner, 75–103. Baden: Grasl, 1988.
- Krenn, Peter. *Die Oststeiermark: Ihre Kunstwerke, historischen Lebensformen und Siedlungsformen*. Graz: Styria, 1997.
- Krones, Franz von. *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz: Festgabe zur Feier ihres dreihundertjährigen Bestandes*. Graz: Verlag der Karl Franzens-Universität, 1886.
- Kurcon, Sales, Inge Radimsky in Josef Waltersdorfer. *Bad Gleichenberg: Kirchenführer*. Bad Gleichenberg: Pfarre Bad Gleichenberg, 2007.
- Kurdiovsky, Richard. "Teacher at the Academy of Fine Arts Vienna." V *Pietro Nobile 1776–1854: Neoclassicism between technique and beauty*, uredila Taťana Petrasová, 105–27. Berlin: De Gruyter, 2021.
- Kurdiovsky, Richard, Taťana Petrasová in Rossella Fabiani. "The Life and Work of Pietro Nobile." V *Pietro Nobile 1776–1854: Neoclassicism between technique and beauty*, uredila Taťana Petrasová, 23–41. Berlin: De Gruyter, 2021.
- Lazarini, Franci. *Frančiškanska cerkev v Mariboru*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.
- Lazarini, Franci. "Najpomembnejši arhitekti in inženirji ter njihova dela na območju Republike Slovenije." V Igor Sapač in Franci Lazarini. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, 679–88. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje; Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Lazarini, Franci. "Grofje Brandis – umetnostni naročniki na Štajerskem." *Acta historiae artis Slovenica* 24, št. 2 (2019): 167–92. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.24.2.06>
- Nierhaus, Andreas. "Bausteine der Großstadt: Zinshäuser zwischen Vormärz und Ringstraßenzeit." V *Das Wiener Zinshaus: Bauen für die Metropole*, uredili Marion Krammer, Andreas Nierhaus in Margarethe Szeless, 11–34. Salzburg-Wien: Residenz Verlag, 2023.
- Pfäfflin, Anna Marie. "Die Ludwigstraße: Eine Architektur-Galerie." V *München: Stadtbaugeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, uredila Stephan Albrecht in Martin Höppl, 154–73. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2016.
- "Plates." V *Pietro Nobile 1776–1854: Neoclassicism between technique and beauty*, uredila Taťana Petrasová, 210–65. Berlin: De Gruyter, 2021.
- Premrov, Iztok. "Arhitektura devetnajstega stoletja v Mariboru." *Časopis za zgodovino in narodopisje* 45 (n. v. 10), št. 2 (1974): 341–80.
- Prokopovych, Markian. *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*. West Lafayette: Purdue University Press, 2009.
- Puff, Rudolf Gustav. *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte*. Gratz: Andr. Leykam'schen Erben, 1847.
- Puff, Rudolf Gustav. *Wegweiser in sämtliche Gesundbrunnen und Bäder der Steiermark: Für Reisende und Curgäste*. Gratz: Josef Franz Kaiser, 1854.
- Puff, Rudolf Gustav. *Maribor: Njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor: Obzorja, 1999.
- Purchla, Jacek. "Die Einflüsse Wiens auf die Architektur Lembergs 1772–1918." V *Die Architektur Lembergs im 19. Jahrhundert: Ausstellungskatalog*, 31–52. Krakau: Das Internationale Kulturzentrum in Krakau, 1997.
- Resch, Wiltraud. "Das historische Stadtbild." V *Die Altstadt-Fassade am Beispiel der Stadt Graz*, uredili Gertrude Celedin in Wiltraud Resch, 11–30. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2008.
- Resch, Wiltraud. "Die Entwicklung der historischen Fassade." V *Die Altstadt-Fassade am Beispiel der Stadt Graz*, uredili Gertrude Celedin in Wiltraud Resch, 31–78. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2008.

- Resch, Wiltraud, et al., ur. *Die Kunstdenkmäler der Stadt Graz: Die Profanbauten des I. Bezirkes; Altstadt; Mit Einleitungen über die topographische und architektonische Entwicklung der Altstadt*. Wien: Verlag Anton Schroll, 1997.
- Resch, Wiltraud, in Hansjörg Weidenhoffer. "Vorstadtverbauung und Stadterweiterung in Graz von der Aufhebung der Fortifikation bis zum Späthistorismus." V *Die Kunstdenkmäler der Stadt Graz: Die Profanbauten des II., III und VI. Bezirkes*, uredili Erik Hilzensauer et al., XXXI–LIV. Horn-Wien: Verlag Berger, 2013.
- Režek, Adolf. *Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih*. Rogaska Slatina: Zdraviliški svet, 1964.
- Riegler, Josef. *150 Jahre Curort Bad Gleichenberg 1834–1984*. Bad Gleichenberg: Gemeinde Bad Gleichenberg, 1984.
- Sapač, Igor. "Prezrto stoletje." V Igor Sapač in Franci Lazarini. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, 9–57. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje; Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Sapač, Igor. "Zdravilišča." V Igor Sapač in Franci Lazarini. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, 191–99. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje; Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Sapač, Igor. "Večstanovanjske najemniške hiše." V Igor Sapač in Franci Lazarini. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, 265–73. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje; Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Sapač, Igor. "Katalog pomembnejših klasicističnih, bidermajerskih in historističnih arhitekturnih stvaritev na območju Republike Slovenije." V Igor Sapač in Franci Lazarini. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, 361–677. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje; Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Schematismus des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1840*. Gratz: Andreas Leykam'sche Erben, 1840.
- Schematismus des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1842*. Gratz: Andreas Leykam'sche Erben, 1842.
- Schoeller, Katharina. *Pietro Nobile. Direttore dell'accademia di architettura di Vienna (1818 – 1849)*. Trieste: Società di Minerva, 2008.
- Semlič Rajh, Zdenka. "Delovanje okrožnih uradov in ohranjenost gradiva." V *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem (1786–1849)*, uredila Metoda Kemperl, 8–15. Celje: Zgodovinski arhiv Celje; Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2008.
- Stopar, Ivan. "Rogaška Slatina: Edinstvena klasicistična aglomeracija na slovenskih tleh." *Sinteza* 3 (1965): 72–74.
- Telesko, Werner. *Kulturraum Österreich: Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 2008.
- Vardjan, Franc. *Rogaška Slatina: Sprehod skozi čas (njene zgradbe in parki)*. Rogaska Slatina: Društvo prijateljev, 2004.
- Vidmar, Polona. "The Palais of Hermann Baron Gödel Lannoy in Maribor." *Studia historica Slovenica* 12, št. 1 (2012): 147–72.
- Vidmar, Polona. *Umetnostna galerija Maribor v palači Goedel-Lannoy*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015.
- Vidmar, Polona. "Klasicistična arhitektura za mariborske proizvajalce rozolije, vinskega kamna in kavnih nadomestkov." *Acta historiae artis Slovenica* 29, št. 2 (2024): 13–48. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.29.2.01>

- Wagner-Rieger, Renate. *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1970.
- Weiss, Norbert. "Gestörte Seelen in Behandlung: Aufnahmen der Landesirrenanstalt am Feldhof bei Graz im Jahr 1913." V *Die Vermessung der Seele: Geltung und Genese der Quantifizierung von Qualia*, uredili Christian Bachhiesl, Sonja Maria Bachhiesl in Stefan Köchel, 41–76. Wien: Lit Verlag, 2015.
- Weiss, Norbert. *Im Zeichen von Panther und Schlange*. Graz: KAGes-Verlag, 2006.
- Woisetschläger, Kurt, in Peter Krenn, ur. *Steiermark (ohne Graz)*. Horn-Wien: Verlag Berger, 2013.
- Žafran, Saša. "Arhitektura Zdravilišča Rogaška Slatina sredi 19. stoletja." Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, 2019.

The Oeuvre of Architect Joseph Hasslinger (1807–1845)

Summary

The works of the architect Joseph Hasslinger (also Josef Haßlinger, 1807–1845) have not yet been comprehensively studied, partly as a result of the fact that they were built in different historical lands of the former Austrian Empire. According to the findings so far, in the area of present-day Austrian Styria, a multi-apartment tenement house for the investor Christoph Kees in Graz and the parish church of St. Florian in Eggersdorf near Graz were built according to Hasslinger's plans, while the church of St. Matthias in Gleichenberg (since 1926 Bad Gleichenberg) is thought to have been planned by Hasslinger in collaboration with Johann Neuwerth. For the palace of the governor of Galicia in Lviv in present-day Ukraine, Hasslinger is thought to have prepared implementation plans based on the conceptual design of Pietro Nobile. In Slovenia, Hasslinger is known primarily as the designer of the covered promenade in Rogaška Slatina, as the author of the plans for the Maribor houses of Carl Gerdes and Matthias Zirngast (actually Othmar Reiser), and the plans for the unrealized construction of the Redemptorist church in Maribor.

In the present article, our knowledge of Hasslinger's oeuvre is revised and supplemented on the basis of Hasslinger's application for a professorship at the School of Architecture of the Vienna Academy of Fine Arts, which he sent on 9 June 1842 and which was considered by the Academy Council on 10 November of the same year. The buildings that Hasslinger planned after 9 June 1842 and before his premature death from tuberculosis on 23 November 1845 are examined in the article on the basis of the surviving plans and references to them in written sources. Born in Vienna, Joseph Hasslinger, who studied at the School of Architecture of the Vienna Academy of Fine Arts between 1822/1823 and 1829/1830, was among the favourite students of the then director, classicist architect Pietro Nobile (also Peter von Nobile, 1774–1854). In 1829, Hasslinger won the gold medal or court prize (*Hofpreis*), which was awarded every three years and was a condition for candidacy for a three-year scholarship in Rome (*Romstipendium*). During his stay in Rome, where he arrived in September 1835, he, according to his own account, drew the Farnese Palace every day and participated in an

art exhibition organized by the ambassador Rudolf Count Lützov in 1837. He measured and drew numerous Florentine palaces and interior decorations, visited Pisa, Lucca and Livorno, and in 1838 asked for a six-month extension so that he could visit Bologna, Parma and Milan on his return. He also visited Venice, Naples, Pompeii, Genoa, Verona, Vicenza, Padua and, unlike previous scholarship winners, also Munich.

After returning from his study trip, the highly educated and well-rounded architect was given a temporary position at the Galician building directorate in Lviv with an annual salary of 550 guilders. Hasslinger's only known work in Lviv is the Galicia governor's palace, for which he began preparing plans in Vienna under the guidance of the court building councillor and director Pietro Nobile, and he received a generous reward and a written commendation from the court building council for them. On 24 August 1840, Hasslinger was employed as an official engineer at the Styrian provincial building directorate with an annual salary of 900 guilders, and in the following years, with the title of *Amts-Ingenieur*, he also signed his plans. During his five years of employment in Graz, he prepared plans for four religious buildings and numerous public buildings – for monumental, administrative, medical and health resort purposes – and he also designed residential buildings for aristocratic and bourgeois clients. In his religious architecture, he moved away from the neoclassicism typical of his professor Pietro Nobile and introduced early historicist elements to Styria, which were then called the Byzantine style. The author notes that Hasslinger's religious architecture was particularly influenced by the Church of All Saints, designed by Leo von Klenze and seen by Hasslinger in Munich.

Hasslinger's planning of the psychiatric hospital in Graz is also pioneering, as hospitals in Styria had previously been located mainly in abandoned monasteries, hospitals, lazarettos and poorhouses. The monumental hospital for 200 patients was not built according to his plans, however. The same applies to the anatomy teaching building in Graz.

In his application for professorship, Hasslinger stated that, at the request of the Styrian provincial estates, he had prepared an urban plan (*General-Plan*) for the Rogaška Slatina (Rohitsch Sauerbrunn) health resort, which included a new main building for a health resort containing a conversation or dance hall, a large restaurant, café, and a dining room, a bathhouse and residential building for health resort guests and a covered promenade. In 1841 and 1842, a bathhouse and residential building (*Badhaus*) was built, which, with its palatial appearance and neoclassical elements on the facades, also presaged the image and stylistic direction of other buildings planned in the 1840s. In 1842 and 1843, a covered promenade was built from a wooden and plastered structure. The main building including the hall, restaurants and café was built between 1844 and 1859, but entirely according to Hasslinger's plans. The hall, in which Hasslinger imitated the *Zeremonienaal* in the Vienna Hofburg and the hall in the Vienna Rasumofsky Palace, designed by Louis Montoyer, was particularly monumental.

Of Hasslinger's private commissions, the article discusses the renovation of the interior of the Brunsee mansion, which was owned by Maria Carolina, Duchess of Berry, the residential and business house for the entrepreneur Carl Gerdes in Maribor, and the multi-apartment tenement houses that Hasslinger designed for the investor Othmar Reiser in Maribor and Johann Christoph Kees in Graz. The tenement house *Palais Kees*, built between 1843 and 1845, is Hasslinger's most notable surviving work, as it demonstrates Hasslinger's knowledge of Renaissance palaces, which he studied and drew during his three-and-a-half-year study trip to Italy.